

UDK 623.1/.2 (497.5 Istra) „15/16“
94 (497.5 Istra) „15/16“
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 1. rujna 2009.
Prihvaćeno za tisak: 7. listopada 2009.

Značenje seoskih utvrda uz mletačko-habsburšku granicu u ranom novom vijeku

Dragica Čeč
Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče Koper
Garibaldijeva 1
6000 Kopar
Republika Slovenija
e-mail: dragica.cec@zrs.upr.si

Darko Darovec
Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče Koper
Garibaldijeva 1
6000 Kopar
Republika Slovenija
e-mail: darko.darovec@zrs.upr.si

Autori se u članku bave različitim ulogom seoskih utvrda u sjevernoj Istri u kontekstu različitih vojničkih zbivanja i uloge seoskog stanovništva u njima (upad osmanskih pljačkaških skupina te Prvi i Drugi mletačko-austrijski rat). Predstavljene su različite funkcije (pa i simbolične) arhitektonski različito utvrđenih zgrada (stražarskih kula, zidina sa stražarskim kulama, utvrđene crkve i utvrđene kraške jame), a za usporedbu je uzeta i veća utvrda koja je postala sjedište feuda – Socerb i to i u doba spomenutih vojnih događaja i u mirnodopsko doba.

Ključne riječi: uloga seoskih utvrda, seoska vojska, simbolična vrijednost utvrda, Uskočki rat, Prvi mletačko-austrijski rat, sjeverna Istra

Uvod

U ranome novom vijeku seoske utvrde bile su značajka ruralnih područja kao i onih pod mletačkom vlašću te u habsburškim nasljednim zemljama. Njima su bile isprepletene sjeverna Istra i Kras (osobito koparsko zaleđe) te svi važni putovi koji su povezivali unutrašnjost s obalnim mjestima. Iako možemo zaključiti da su određene seoske utvrde nastale već u srednjemu vijeku (1411. godine je, primje-

rice, spomenuto utvrđeno selo Podpeč¹), a neke su nastale i na ostacima antičkih naselja, većina izvješća o njima odnosi se na vrijeme od druge polovice 15. stoljeća nadalje. Tada se prilikom turskih upada spominje i gradnja ili utvrđivanje ruralnih “utvrđenih krajeva”. Već se od Valvasora nadalje uz ovakva ruralna utvrđena mjesta na slovenskome prostoru vezala obmanjujuća oznaka “turska”,² koja ograničava njihovo značenje i vremenski okvir u vojnoj organizaciji i zaštiti zemlje. Još je važnije da Valvasor njihovo značenje nije ograničio samo na upade osmanske vojske,³ a Simonitijeve studije ostale su kod vrednovanja utvrđene baštine pomalo neprimijećene. Na slovenskome teritoriju može se naći više vrsta seoskih utvrda koje služe kao sklonište za imovinu i stanovnike tijekom različitih pljačkanja. Ovakve zdanja nisu utvrđena sela nego samo utvrđeni objekti ili mjesta u kraju ili njegovoj blizini koja su se nalazila ili na razglednim točkama ili pak prilično skrivena. Venecijanski izvori više ih puta nazivaju kašteli (*castelli*;⁴ također i *umanjenica castellotti*), a koriste i niz drugih oznaka: utvrde ili tornjevi, utvrđena mjesta, utočišta (*rocche* o *torrazi*, *luoci murati*,⁵ *in sito di fortezza*,⁶ *ridotto*, 1560.). Treba upozoriti da u sjevernoj Istri nisu utvrđena cjelokupna seoska naselja koja se kao poseban tip javljaju u drugim dijelovima Istre. U razdoblju prije Drugoga mletačko-austrijskoga rata Hieronimo Contarini pri označavanju ovakvih zgrada upotrijebio je čak i pojam utvrda (“*fortezza*”) u svrhu uvjeravanja za dodjelu dodatnih financijskih sredstava. Uporabom pojma zasigurno je ponešto pretjerivao jer je njime davao preveliko značenje utvrđenim mjestima uz granicu, no ono je bilo prijeko potrebno pri uvjeravanju za financijsku pomoć.⁷ Njemačko govorno područje za seoske utvrde najčešće upotrebljava termin “*Taber*” ili “*Tabor*”,

¹ Kada su se u vrijeme rata sa Sigismundom ugarski vojnici utaborili u Trsteniku iznad Rašpora i odatle upadali na posjede u Furlaniji i Istri, rašporski kapetan predlagao je mletačkome Senatu da bi Istrani u selu Podpeč (*ad villam Popehii*) uspostavili obranu pred ugarskim upadima. Naglasili su da je selo u središtu i da je dobro utvrđeno; Darko DAROVEC, “Od prihoda Slovanov do propada Beneške republike”, Vidi: *Kraški rob in Bržanija*. Koper: Pokrajinski muzej Koper, 1990., 41.

² Prim. djelo o građevinskoj baštini: M. ARH, KOS, *Gradovi, utrdbe in mestna obzidja: vodnik po spomenikih*, Ljubljana, Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, 2006. Za drugačije vrednovanje vidi: Darko DAROVEC et al.: *Srce Istre : putevi kulturne baštine = Il cuore dell'Istria : itinerari culturali nel patrimonio istriano*, Koper, Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Založba Annales, 2007.

³ Prim. oznaka kresova kao “*Turkenlosungen*” (J. VALVASOR, *Die Ehre*, II. Buch, 283-284), ali samo stranicu prije pisac govori o značenju “*Tabora ispod Jame*”, koji leži tik uz granicu uz koju se “zadržava mnogo nemoralnih i loših ‘svetaca’ kao što su pljačkaši, Martolozzi, Morlaci, Vlasi, Turci i sličan pljačkaški ološ.” (J. VALVASOR, *Die Ehre*, II. Buch, 282) i jamama kao utočištima tijekom rata (*Sicherung-orte oder Retirade*, J. VALVASOR, *Die Ehre*, IV. Buch, 516 i IX, 524). Još je više slici utvrđenih naselja kao protuturskih utočišta doprinijela historiografija sredine 19. stoljeća; npr. Peter HITZINGER, *Mittheilungen des historischen Vereins für Krain*, 1847, 69.

⁴ Nicolo MANZUOLI, *Nova descrizione della Provincia dell' Istria di Nicolo Manzuoli ... con la vita degli santi*, Venezia, 1611. Ristampa fotolitografica, 1979., 72.

⁵ Atti e memorie della Societa Istriana (dalje: AMSI), 6, *Relatione*, 426.

⁶ AMSI, 7, *Relatione Hieronimo Contarini*, 1601, 113-119.

⁷ AMSI, 7, *Relatione Hieronimo Contarini* 1601, 113-119.

a ponekad i utočište (Retirad-ort).⁸ Socerb na talijanskome jeziku venecijanski izvori označe kao “castello e fortezza”, čime naglase njegovu upravnu i vojničko-simboličku funkciju.⁹ Vidimo da su istim ili sličnim terminima bili opisani različiti tipovi ruralnih zgrada s različitom funkcijom pa čak i sjedišta feuda. Valvasor je definirao tabore “kao pomalo utvrđena mjesta” koja su važna za zaštitu ljudi u bijegu. Zato ih također nazivaju tabori jer u vrijeme ratnih pohoda zajednica sela (*Nachbarschaft*) u njih sakrije svoju pokretnu imovinu. U slučaju nevolja, nastavlja Valvasor, u njega mogu pobjeći i stanovnici te se tako zaštititi od opasnosti. Toj definiciji treba dodati i neke druge uloge iz drugih izvora. Ako je utvrda bila na uzvišici, služila je i kao signalna točka. Upravo zbog različitih uloga među njima nalazimo i jednostavno obzidane crkvice (Hrastovlje i Tinjan) te doradenije obrambene sustave koji su iskorištavali prirodni strateški položaj, kao što je bila kula u Podpeču. Među njih su spadali strateški važni prijelazi (Kubed i Gradin) koji su bili utvrđeni stražarskim kulama i zidinama. Zbog geografskih karakteristika za zaleđe Kopra, Izole i Pirana karakteristična je izgradnja manje utvrde uz utvrđenu jamu (Socerb, Podpeč i Gradin (?))¹⁰ te Črni Kal). Morosini je u izvješću iz 1560. godine osobito naglasio da je jama u Podpeču (a ne kula) služila za pohranu pokretne imovine okolnoga stanovništva. Za neke seoske utvrde na obje strane, koje su se očuvale do Drugoga mletačko-austrijskog rata, karakteristično je da su bile uz prometne putove. Očuvala su se i izvješća da su za vrijeme rata u njima odnosno uz njih bili nastanjeni vojnici. (Za mletačku stranu izvješća su sačuvana za Kubed tijekom Prvoga mletačko-austrijskoga rata, zatim za Kubed i Tinjan u 1615. i 1618. godini te za habsburšku stranu za Brezovicu u Vremskoj dolini i Lokev u 1615. i 1617. godini.) Ni u jednom primjeru seoskih utvrda u sjevernoj Istri nije bio obzidan dio naselja, kao što je to karakteristično za neka naselja u Pazinskoj grofoviji i južnim dijelovima Mletačke Istre.¹¹ Osobito su kule u okviru ovakvih zgrada služile i kao skladište oružja, što je vidljivo iz izvješća koja ćemo predstaviti u nastavku. (Više takvih izvješća sačuvalo se na mletačkoj strani.)¹² Oružje je bilo namijenjeno stanovnicima i trebalo je služiti i za obranu od “neprijatelja” i za njihovu samoobranu.¹³ Strateški položaj seoskih utvrda bio je promišljen i vodio je računa o vojničkoj

⁸ Npr. molba “glavara i podanika feuda Socerb” u kojoj mole i za barut.

⁹ Arhiv republike Slovenije (dalje: AS), Deželni stanovi (dalje: AS-1), fasc. I/116, k. 218, 8. 3. 1616.

¹⁰ Jama se spominje u narodnoj predaji, a pristup joj je bez alpinističkoga iskustva nemoguć.

¹¹ Vidi, primjerice, Petronijeve slike, gdje je Gračišće imenovano “castello”; Miroslav BERTOŠA, *Jedna zemlja, jedan rat. Istra 1615-1618.*, Pula, 1986., 71. Pojam za isti utvrđeni dio naselja u njemačkim izvorima jest utvrda (Festung, tj. Vöftung), a druga oznaka u istome dokumentu (Herrschaft – feud) upozorava na upravno uređenje koje je bliže romanskoj podjeli na: citta, terre i kastele. Formalnoppravno (i porezno) Gračišće bilo je dio Pazinskoga feuda.

¹² Na kranjskome teritoriju nakon seljačke pobune 1515. godine taborska samouprava i tabori općenito postali su trn u oku feudalaca jer smatraju da se tako potiče seoska upornost (Prim.: GRAFENAUER, *Boj za staro pravdo*, Ljubljana, 1944., 97-99.).

¹³ Prim.: AMSI, 7, Relazione Hieronimo Contarini, 1601.

taktici, u koju je spadala i fizička blokada puta kako bi time otežavali dolazak vojnika, a to su koristili i u Drugome mletačko-austrijskom ratu. Iako se vojnička taktika već prilično promijenila, a glavni vojnički sukobi odvijali su se po drugačijoj vojničkoj taktici kojoj su bili vični samo plaćenički vojnici i stalna vojska, dio vojničkih aktivnosti ostao je isti kao stoljeće i pol prije toga.

Prilikom proučavanja fenomena seoskih utvrđenih zgrada kao jedno od ključnih pitanja javlja se i pitanje tko je morao odobriti njihovu gradnju i tko je financijski pomagao kod njihova postavljanja odnosno obnove. Seoske "utvrde" treba smjestiti u kontekst načina ratovanja u ranome novom vijeku i uloge seoskoga stanovništva u njemu. Za odgovor na pitanje o njihovoj funkcionalnosti treba u okvir privući podatke o posljedicama ratova po ruralno stanovništvo na područjima uz neposredne sukobe i na područjima preko kojih su se vojničke jedinice kretale na bojišta. Najviše gradiva, odnosno odgovora na ovakva pitanja, nude upravo dokumenti povezani s vojnim sukobima zbog čega se rad više bavi Drugim (unutarnjim) austrijskim odnosno Uskočkim ratom odnosno dijelom kada su se sukobi odvijali u sjevernoj Istri. Glavna svrha ovoga rada jest pokazati da se značenje seoskih utvrda i utvrđenih mjesta, koji su bili (ponovno) utvrđeni u doba turskih upada i vojnih sukoba na području Istre u drugoj polovici 15. stoljeća i koji su dočekali vojne sukobe između Mletačke Republike i Habsburške Monarhije, tzv. Uskočki rat u drugome ratu na početku 17. stoljeća, uopće nije promijenilo. Naime, praksa i trajnost seoske samoorganizacije kod upravljanja nekim seoskim utvrđenim mjestima i nakon završetka najvećih sukoba omogućava pretpostavku da su seljaci spomenute zgrade i način njihove organizacije iskoristili za druge potrebe lokalnoga gospodarstva osobito kao žitnice. Isto je tako bila važna zaštita imovine u tim mjestima na granici koja su bila vrlo izložena različitim "učincima" susjedskih sporova. Posljednji dio rada namijenjen je percepciji različitih tipova seoskih zgrada u prostoru.

Najsustavniji rad koji se na slovenskome prostoru bavio tipiziranjem pojedinačnih seoskih zgrada jest doktorska disertacija arhitekta Petra Fistra.¹⁴ Rad je na osnovi terenskih istraživanja i traženja toponima predstavljao različite tipove seoskih utvrda i njihova razvoja. Mnogi podaci o stanju seoskog gospodarstva i stanovništva mogu se naći u radovima M. Bertoše, koji se detaljno bavio Uskočkim ratom na istarskome tlu.¹⁵

Prije nego što se posvetimo oružanim konfliktima u sjevernoj Istri u ranome novom vijeku, koji su utjecali na intenzivnost obnavljanja seoskih utvrđenih krajeva, treba predstaviti gospodarske i političke interese koji su se dodirivali na području sjevernoga istarskog teritorija u kasnome srednjem vijeku. Teritorij Istre u tome

¹⁴ Peter FISTER, *Arhitektura slovenskih protiturških taborov*. Ljubljana, Slovenska matica, 1975. Spominje utvrdu i vojni tabor Kubed, taborske zidine u Hrastovlju, Podpeč iznad Črnoga Kala – opis jame, zatim Šmarje kod Kopra i Osp.

¹⁵ BERTOŠA, *Jedna*, passim.

je razdoblju postao prostor dodira dviju politički i gospodarski moćnih velesila. Već sredinom 13. stoljeća Kopar je nakon rata s Trstom (1254.) dobio sela pored kraškoga ruba i u Šavrinima.¹⁶ U 14. stoljeću teritorije u Istri počeli su prisvajati Habsburgovci. Po istarskoj grani goričkih grofova 1374. godine naslijedili su Pazinsku grofoviju. S druge strane, Trst se nakon Torinskoga mira (1381.) podredio Habsburgovcima.¹⁷ Kraj rata između cara Sigismunda i patrijarha te istovremena propast Akvilejskog patrijarhata (1420.) značio je da su istarski gradovi konačno priznali mletačku nadvlast. Jedno od glavnih područja rivalstva između susjeda predstavljao je primat nad trgovinom na moru i u zaleđu. Upravo su trgovački interesi diktirali određivanje obaveznih trgovačkih putova, odredbe o pohrani tranzitne robe i davanja za nju, a zaoštavale su se i trošarine. Važan pečat u odvijanju borbe za trgovinu sa zaleđem dodao je i Fridrik III., koji je za razliku od kranjskih staleža favorizirao trgovinu Trsta sa zaleđem. Naime, pitanje trgovanja sa stranim zemljama car Fridrik III. shvatio je kao monopol kojim je povećavao svoje zemaljskokneževske prihode pa ga je zato više puta davao u najam. Počeci ovakvih monopola sežu u 1460. godinu.¹⁸ Pokušaji većega monopola nad trgovinom solju preko priznavanja solnoga apalta spadaju i u vrijeme prije Drugoga mletačko-austrijskog rata.¹⁹ Obavezne puteve (i mitnice) na habsburškoj strani barem od sredine 16. stoljeća nadalje nadzirali su nadzornici, uglavnom uvježbani vojnici koji su mogli nadzirati isplatu taksi bilo gdje na teritoriju zemlje pa i na godišnjim sajmovima. S prekršiteljima trgovačkih privilegija, osobito s seoskim trgovcima, dolazili su u brojne konflikte o kojima su se sačuvala izvješća na obje strane. Pa i kranjsko se plemstvo putem zemaljskih staleža protivilo skupljanju neposrednih carskih poreza na takav način jer je to značilo ograničavanje seoske trgovine i smanjenje njihovih prihoda.²⁰

Uloga seljaka u vojnim sukobima i potreba za samoobranom

Obrana od upada osmanske vojske temeljila se na samoobrambenoj sposobnosti stanovništva. Utvrđivanje određenih seoskih zgrada, gradnja novih tabora (npr. Šilentabor) i cjelokupnih naselja tako da su pojedinačnim naseljima bila dodijeljena gradska odnosno trgovačka prava bila je jedna od važnih značajki obrane od

¹⁶ Sela Osp, Gabrovica, Rožar, Črni Kal, Loka, Podpeč, Zazid i Rakitovec; D. DAROVEC, "Od prihoda Slovanov", 34.

¹⁷ DAROVEC, "Od prihoda Slovanov", 32 i 39.

¹⁸ Prim.: Helfried, VALENTINITSCH, Die Verpachtung von Handelsmonopolen durch den Landesfürsten in Innerösterreich : von der Mitte des 15. Jhs. bis zum Ende des 18. Jhs. Fohnsdorf, 1989. O tihotapljenju tudi: Darko, DAROVEC, "Olive oil, taxes and smuggling in Venetian Istria in modern age", *Annales. Series historia et sociologia*. Letn. 19, št. 1, 2009, 39-58.

¹⁹ Prim. Sergij VILFAN, "K zgodovini kmečkoga trgovanja s soljo", *Kronika*, 1963, passim.

²⁰ Prim. VILFAN, "K zgodovini kmečkoga trgovanja", passim.

napada osmanske vojske u drugoj polovici 15. stoljeća na slovenskome teritoriju.²¹ Interes vlasnika ili zakupnika posjeda bio je u očuvanju ekonomske sposobnosti stanovništva. Takve strukture navodno su bile karakteristične i za mletački dio Istre, Kranjske i Štajerske, naglašavalo su u jednome dopisu kranjskih zemaljskih staleža u početku 16. stoljeća.²²

Važno pitanje uloge ruralnoga stanovništva u vojnim sukobima predstavlja njihova uključenost u obranu “provincije” i suverena. Možemo pretpostavljati da je temelj organizacije seoske vojske na teritoriju pod vlašću Mletačke Republike predstavljala funkcija slavenskoga glavara.²³ Dokumenti koji su sačuvani u vezi s Prvim mletačko-austrijskim ratom također upozoravaju na važnost seljaka–vojnika. Nakon 1528. godine došlo je do reorganizacije “černida” (nap. prev. vojnik seoske vojske koji je branio mjesta u Mletačkoj Istri, Goričkom, Gradišćanskom i Trstu),²⁴ a to je vjerojatno bilo i doba kada su nekim seljacima počeli plaćati da se brinu za novačenje vojno sposobnih muškaraca.²⁵ Barem se tako može kontekstualizirati podatak u izvješću Vida Moresinija, koji je 1560. godine također zapisao da iz gradske blagajne plaćaju tri seljaka. Nazvao ih je *contestabili*, a njihov zadatak opisao je kao skupljanje vojnika ako je to potrebno. Također je dodao napomenu da se tako nešto rijetko događa. Zato je predlagao da im se ponešto poveća plaća i da im se ujedno odredi da se brinu o utvrđenim ruralnim krajevima i oružju.²⁶ Prijedlog je očito pao na plodno tlo jer je izvješće Sera Giacoma Liona iz 1584. godine, između ostaloga, spominjalo i muškarce koji su svake godine teretili koparsku gradsku blagajnu, a bili su namijenjeni četirima “*contestabili delle ville*”.²⁷ S obzirom na uređenost obrane koparskoga zaleđa četvrti čuvar bio je postavljen u Podpeč jer kasnije izvješće H. Contarinija spominje samo čuvara u Ospu i u Podpeču.

²¹ Vidi npr.: Boris GOLEC, “Nastanek in razvoj slovenskih meščanskih naselij – naslednikov protiturskega tabora”. *Zgodovinski časopis*, 54 (2000), 369- 393. i 523-562.

²² Vasko SIMONITI, “Sistem obveščanja pred turško nevarnostjo” u: *Kronika*, 28, 2, 93–99.

²³ Sergij VILFAN, “Koprski glavar Slavanov v avstrijsko-beneški vojni 1508-1516”, *Kronika*, 1954, br. 2, 24-29.

²⁴ Pietro KANDLER, *Annali*, 1528.

²⁵ Postavljanje seoskih utvrđenih krajeva na neki se način povezuje i s organizacijom seoske vojske u ranome novom vijeku. Nakon 1560. godine prihvatili su se planske izobrazbe i održavanja seoske vojske, o čemu su svjedočila redovita izvješća o radu. Tek nakon 1560. godine kapetan Slavena postao je neposredno odgovoran za zapovjedništvo i uvježbanost crne vojske iako je posve sigurno cijelo vrijeme među seljačkim stanovnicima obavljao i preglede za novačenje. Kako 1584. godine izvještava Rosso Ceccoli iz Askolija, guverner cjelokupne pokrajinske vojske sa sjedištem u Kopru (AMSI 6, *Relazione Giacomo Lion 1584*, 403-404), vojne jedinice imale su svoja sjedišta na teritoriju Labina i Plomina, gdje je vojnički bilo osposobljeno 300 ljudi, u Vodnjanu i Puli 400, a u Motovunu je vojsku sastavljalo 400 vojnika seljaka isto kao i u Buzetu, gdje im je zapovijedao kapetan Rašpora. Godine 1579. u Buzetu se broj povećao na 500 ljudi (AMSI 6, *Relazione 1579*, 82), a u drugim mjestima broj se nije promijenio do kraja stoljeća. Još dva zapovjednika, svaki s po 400 ljudi, bili su na teritoriju Kopra i to kapetan Markizata Pietrapilose te kapetan Slavena Anton Sereni, koji je zapovijedao vojskom na općinskome teritoriju.

²⁶ AMSI 7, *Presentata per virum nobilem Vitum Maurocenum*, 13. 10. 1560, 70-72.

²⁷ AMSI 6, *Relatione da Ser Giacomo Lion*, 28. 6. 1584.

I na području pod drugim suverenom – Habsburgovcima barem od sredine 15. stoljeća obrana zemlje usmjerava se na seosku vojsku. Ona je dolazila uz zakr-žljali sustav “plemičke” zemaljske obrane koji je sezao samo do zemaljske grani-ce. Plemićke obrambene čete činile su plemićka vojska i konjica. Sustav novače-nja seljaka temeljio se na kompliciranome novačenju trideset, dvadeset, deset i pet ljudi, odnosno općemu novačenju ovisno o vojničkim potrebama i stupnju opasnosti. U drugoj polovici 15. stoljeća monarhija je počela održavati i stalnu vojsku, tzv. “*ordinari Kriegsvolk*” u Vojnoj krajini,²⁸ koja je kasnije sudjelovala u Drugome mletačko-austrijskom ratu. I na tome području izvori spominju čuvarе – “guardiane”, koje su uzdržavale zajednice koje su živjele u okolici i koji su cijelo vrijeme bili nastanjeni u taboru – seoskoj utvrdi.²⁹ Izuzetan dokument o seoskoj organizaciji tabora u Košani spominje i čuvara tabora – “guardiana” i godišnje vizitacije oružja i obavezna davanja seljaka. Također spominje od dvanaest do tri-naest izabranih ljudi (kapetana) u vijeće koje upravlja imovinom tabora. Nadzor nad lokalnom samoupravom i cjelokupnom strukturom imali su vlasnici imanja pomoću ureda gradskoga suca “Purkrichter-Amt”.³⁰

Mletačko-habsburški rat (1508. – 1516.)

Među važna zbivanja početkom ranoga novog vijeka moramo ubrojiti upade osmanske vojske (izvori navode od jedanaest do osamnaest upada), o kojima postoji dosta historiografskih djela.³¹ Ključne utvrde koje su branile pristup na sjeverozapadu u doba turskih upada između 1470. i 1483. godine te 1499. i 1502. godine bile su Mokovo (Muhograd),³² Socerb (S. Servolo)³³ i Novigrad (Castelnu-ovo al Carso),³⁴ koje su do tada bile i stanice za prenošenje obavijesti o pomacima osmanske vojske.³⁵ Drugo važno vojničko događanje za područje sjeverne Istre početkom ranoga novog vijeka bio je rat Habsburgovaca protiv Mletaka od 1508. do 1516. godine. Poput upada osmanske vojske pljačkaški pohodi tijekom Prvoga

²⁸ Michael HOHEDLINGER, *Der gewaffnete Doppeladler*. V: Winkelbauer et al., *Die Habsburgermonarchie: 1620 bis 1740: Leistungen und Grenzen des Absolutismusparadigmas*. Stuttgart: Steiner, 2006., 217-250.

²⁹ Valvasor, *Die Ehre*, II. Buch, 282.

³⁰ Objavio ga je LEINMÜLLER, Josef, *Der Tabor zu Koschana*. V: *Mittheilungen des Musealvereines für Krain*, 1865., 65-69.

³¹ Fabio CUSIN, “Le vie d’invasione dei Turchi in Italia nel secolo XV. *Archeografo Triestino* (AT)”, *Nuova Serie*, volume 29, 1934, Trieste, 143-156. Stanislav JUG, *Turški vpadi na Kranjsko in Primorsko do prve tretjine 16. stoletja*. Glasnik muzejskega društva za Slovenijo, Ljubljana, 1943., 15-57.

³² Zbog povoljnih veza sa zaleđem Mokovo je bilo isto tako važno za trgovinu sa zaleđem (prije svega s Krasom).

³³ Socerb je temeljito opisao J. Valvasor. Krajem 16. stoljeća u utvrdi su vodila dva pokretna mosta, a do njih je posjetitelj došao po kamenim stubama uklesanima u stijenu, a mogao je proći samo sa svjetiljkom u ruci. Također mu se sviđala konjušnica. Na crtežu se vidi i crkvice a kojoj Valvasor piše da je bila posvećena Sv. Servolu; J. VALVASOR, *Die Ehre*, XI. Buch, 282.

³⁴ Trščani su ga kupili od goričkih grofova 1427. godine; D. DAROVEC, “Od prihoda Slovanov”, 40.

³⁵ SIMONITI, “Sistem obveščanja”, 98.

mletačko-austrijskog rata uzrokovali su ruralnom stanovništvu veliku štetu. Stoga je car Maksimilijan u drugoj polovici rata u Kranjskoj naredio da se uredi sustav obavješćivanja pomoću signalnih stanica upravo zbog pljačkanja vojnih pljačkaških skupina!³⁶ Vojni sukob u 1508. godini bio je samostalni sukob između susjednih suverena, ali već sljedeće godine povezoao se sa širim, tzv. Ratom Cambraiske lige (1509. – 1516.): papa,³⁷ Firenca, Španjolska, Francuska i Rimsko Carstvo Njemačke Narodnosti. U prvoj godini rata Mletačka Republika imala je veliku vojnu premoć i prodrla je duboko na teritorij koji je prije bio pod vlašću Habsburgovaca i to u Furlaniji, gdje su zauzeli grofoviju Pordenone i podredili Goričku grofoviju, Devin, Trst i teritorij do Postojne, Idriju, Kras, Istru i Rijeku. Nakon tri mjeseca sukoba obje su strane potpisale primirje i većina teritorija ostala je pod Mlecima, no ne za dugo jer je većinu teritorija car Maksimilijan dobio natrag već sljedeće godine pristupanjem Cambraiskoj ligi.

U prvoj fazi toga rata (1509.) u Istri su, kao sporednome bojištu, prevladavali manji pohodi zbog plijena. Početkom srpnja 1510. godine Krsto Frankapan i Marko Pas utaborili su se s 300 konjanika i 500 pješaka iznad Črnoga Kala. Četrsto mletačkih vojnika bilo je raspoređeno između Podpeča i Črnoga Kala. Nakon te vojne epizode u sjevernoj Istri gotovo godinu dana nije bilo većih sukoba.

U listopadu 1511. godine, kada je od posljednjih borbi prošlo gotovo godinu dana, redom su u carske ruke padale mletačke utvrde od Mokova (Muhograd), Črnoga Kala i Podpeča čak do Kubeda. Zalet su zaustavile tek Milje, a kada su otišle carske čete, Mlečani su ponovno pokušali zauzeti ta mjesta. U jednome od napada kapetan Slavena zajedno s deset pješaka pokušao je zauzeti Osp. Nije uspio, a Osp su kasnije zauzeli seljaci, dok je glavar Slavena u duždevo ime primio povratak sela pod jurisdikciju Mlečana. Kasnije su Mlečani povratili još Kubed i Podpeč. Kada su se 13. prosinca 1513. godine Trščani hvalili da su dobili Črni Kal, već su se odrekli Podpeča i Ospa jer su zapisali da bi trebali dvjesto vojnika i pedeset konjanika da bi opet zauzeli obje utvrde.³⁸ U trećoj fazi rata od proljeća 1513. godine nije bilo sukoba na koparskome području osim napada na mlin iz trščanskoga smjera.

Kao i u prvoj godini rata, glavna namjera obje strane bila je zauzimanje suparničkih strateški važnih krajeva. Vojnici seljaci sudjelovali su već kod zauzimanja Trsta 1508. godine, a bili su važni prije svega kada se rat približio kraškome rubu, a carske čete 1510. godine zauzele su Novi grad (na Krasu) i Rašpor. Kapetan Slavena Paskval Ingaldeo³⁹ skupio je čete seljaka o kojima je u svojim dnevnicima pisao Marin Sanudo.⁴⁰ Damjan Tarsia, nekadašnji kaštelan u Novome gradu, žalio se da su se 28. ožujka 1510. godine čete seljaka koje je vodio spomenuti Ingaldeo

³⁶ ISTO, 93–99.

³⁷ Papinska država nakon dobivenih zahtjeva ubrzo je istupila iz lige.

³⁸ Codice diplomatico istriano (dalje: CDI), V, 1432, 12. 3 do 31. 12. 1513.

³⁹ Ne možemo sa sigurnošću tvrditi da je i u mirnodopsko vrijeme vršio vojničku funkciju.

⁴⁰ VILFAN, "Koprski glavar Slavanov", 26.

još prije napada Erika Braunschweiga povukle na Črnokalski brijeg i pobjegle. Carske čete zatim su upale u Osapsku dolinu. Usprkos tome što su se uvježbani vojnici žalili na seljačku vojsku, koja je kod napada bila preglasna i općenito nespretna, ipak je predstavljala glavninu vojske u svim ozbiljnijim sukobima na obje strane.⁴¹

Tijekom sukoba za pojedinačne teritorije u okviru toga rata očuvali su se i drugi dragocjeni podaci o ulozi muškoga seoskog stanovništva. Godine 1513. črnokalski župan htio je predati selo Mlečanima. Tršćani su ga uhvatili i kaznili osljepljivanjem, a Mleci nagradili doživotnom rentom.⁴² Na Socerbu je vladalo slično stanje. Da ne bi opet pao u mletačke ruke, u njemu je bio nastanjen tršćanski kapetan, a da bi u njegovim rukama zaista i ostao, svima koji su htjeli čuvati utvrdu Tršćani su nudili plaću. Budući da su u okolici Črnoga Kala bili Mlečani, također su zapisali da im je stanje tako nenaklonjeno da je Socerb čuvao samo još njegov zaštitnik, koji je ujedno bio i zaštitnik Trsta.⁴³ Dragocjeni podaci sačuvani su u i malefičnome procesu u tršćanskoj gradskoj kući 1513. godine. Naime, Tršćani su nakon gubitka utvrde na Ospu tražili krivce. Poslije propitivanja uhitili su Mocora Barota iz Gabrovice, koja je, kako su zapisali, ležala u Koparskome distriktu te ga optužili za izdaju. U istražnome procesu koji su pokrenuli protiv njega saznali su da je više seljaka iz različitih sela, koja su prije izbijanja rata pripadala Mlecima, zauzelo utvrdu. Dakle, Mleci su zaista naoružali i seljake u vojnim sukobima. Barot je, naime, nabrojao imena suradnika koji su u očima Tršćana također bili izdajice i za koje možemo pretpostaviti da su kao i on bili naoružani. Među njima se isticao Jane, kojega je označio kao nekadašnjega vojnika (*qui erat soldatus in S. Servulo*),⁴⁴ a ostali su bili iz okolice i očito nisu bili vojnici. To potvrđuje i pitanje koje je sudac postavio jednome od svjedoka. Pitao je koji su seljaci (rustici) predali tvrđavu. Barot ih je ovako nabrojao: Cavaciz de Mocho, Marinciz de S. Servulo, Justus Perovel de Prebenich, Oblach de Maschogna, Jacob Pribich de Antignano, Simez Clucich de Ospu, Gaspar Boucagnich de Ospu, Primos Serbo de Sasida i Zuan Barot. Ovaj posljednji bio je brat zatvorenoga. Tvrđavu su navodno predali jer su im Mleci obećali nagradu za njezino zauzimanje. Sudsko vijeće, koje je vodilo sudski proces, također je našlo dva svjedoka, tj. dva seljaka koji su potvrdili da su ih pobunjenici svezali. Spomenuto svjedočenje bilo je od ključnoga značenja za "provjeravanje" Barota mučenjem. Tijekom torture i nakon toga priznao je da je ubio stražara. Svjedoci su također potvrdili da je Barot nosio luk i strijele te da je i njima prijetio da će ih ubiti.⁴⁵

Seljake je uz određenoga vlasnika teritorija vezivala samo zakletva, koja je doduše

⁴¹ DAROVEC, "Od prihoda Slovanov", 42.

⁴² VILFAN, "Koprski glavari Slavanov", 29.

⁴³ CDI, V, 1449, 5. 12. 1513.

⁴⁴ CDI, V, 1439, 8. 6. 1513.

⁴⁵ CDI, V, 1439-1440, 8. 6. 1513.

imala snažan vjerski pečat s prijetnjom o vječnoj propasti onome tko bi ju prekršio. Obećane nagrade za iskazanu naklonjenost vjerojatno su doprinijele svoje kao i strah pred okrutnim kaznama, koje su diktirale na kojoj se strani našao netko od seljaka.

Rat je završio sklapanjem definitivnoga primirja 18. siječnja 1516. godine, a do potpisa mirovnoga sporazuma bilo je još daleko.⁴⁶ Došao je tek s mirovnim sporazumom u Wormsu 1521. godine. O problematici granica tek je 1535. godine raspravljala posebna komisija u Tridentu, ali nije zadovoljila nijednu stranu pa su područja uz granicu još dugo bila predmet najrazličitijih sporova i novih ugovora između obje strane. Za sprečavanje sporova podanika na graničnim područjima 1529. godine bila je imenovana granična komisija s vrhovnim predstojnikom, ali nije imala posebnoga uspjeha. I drugdje prisutni susjedski konflikti postali su zbog dvaju pravnih sustava teško rješivi, a kažnjavanje samovoljnih uzurpacija zemlje i stoke te uzrokovanje štete susjedu bilo je gotovo nemoguće pa su takvi ekscesi bili dio svakodnevnice. Rješavanje sporova sudskim putem nije bilo jednostavno; obično su ih rješavali pomoću posebnih komesara.

“Uništiti su sve što nisu mogli odnijeti”

Uskočki rat 1615. – 1617.⁴⁷ u sjevernoj Istri

Sljedeći važan vojni sukob koji je obuhvatio i područje sjeverne Istre bio je Drugi mletačko-(unutarnje)austrijski rat. Izvješća i historiografija, koja je nastala u prvim desetljećima nakon završetka rata, spomenute sukobe i pljačku koja je slijedila prikazuju prije svega kao gospodarski iscrpljujuće. Zapisi poput “uništiti su sve što nisu mogli odnijeti” dio su retorike spomenutih izvješća. Historijska javnost jedinstvena je da sporove koji su doveli do Drugoga mletačko-(unutarnje)austrijskog rata možemo podijeliti u slijedeće skupine: borba za prevlast u trgovini na moru – odnosno pitanje slobodne plovidbe Jadranom (tzv. “*mare liberum*”), problem piratstva i brojnih pljačkanja uskoka, gdje spadaju i konflikti među “starosjediocima” i novonaseljenim pribjeglih stanovništvom u nekim selima koja su bila blizu granice. Među njih spada i neriješeno pitanje granica među pojedinačnim vlasnicima i problem primata u trgovini sa zaleđem.⁴⁸ Za područje

⁴⁶ Ovo 18-mjesečno primirje bilo je također posljedica nesigurnoga stanja u Kranjskoj. (Zemlju su potresale teškoće i katastrofe – 1511. godine potres, kojemu je 1515. godine slijedila seljačka buna.) Habsburška strana izgubila je neke talijanske posjede, a dobila cjelokupan posjed pored Soče. (Sažetak prema: Vasko SIMONITI, “(Notranje)avstrijsko-beneška vojna 1615-1617/18”, u: *Goriški letnik*, 2000., 109-116.)

⁴⁷ Zbog uskočkih pljački, koje su odlučujuće doprinijele povodu za rat, taj je rat i bio nazvan po njima. Drugo poznato ime jest i Rat za Gradišku jer su se glavne bitke odvijale pored tvrđave Gradiška. Pojam mletačko-(unutarnje)austrijski rat uveo je V. Simoniti, a ime je dobro izabrano jer Ferdinand za vrijeme rata još nije bio car Svetoga Rimskog Carstva Njemačke Narodnosti i od njega tijekom rata nije dobio potporu.

⁴⁸ SIMONITI, “(Notranje) avstrijsko-beneška vojna 1615.-1617./18.”, 117.

sjeverne Istre osim slobodne plovidbe morem, gdje je Tršćanima osobito smetalo mletačko nadziranje i oporezivanje njihovih tereta, bilo je ključno upravo potonje. Sporovi su se zaoštravali oko uvoza i izvoza nekih živežnih namirnica (odnosno habsburške zabrane izvoza žita o kojemu su ovisila sjevernoistarska mjesta) i oko dodatnih davanja na mletačku sol koja su poskupljivala spomenuti proizvod. Sporovi su bili zbog nastojanja Tršćana da izgrade solane kod Žavlja te Koprana da ih unište. (To su probali ili učinili 1576., 1615. i 1616. godine.) Za konflikte u sjevernoj Istri osobito je loše bio prihvaćen pokušaj sve zaduženijega nadvojvode Ferdinanda da proda monopol na uvoz mletačke soli najboljem ponuđaču, koji nije naletio na odobravanje istarskih mjesta i kranjskoga plemstva.

Takva izvješća i zapisi daju naslutiti da su se vlasti pripremale za oružani konflikt. Naravno da su se konflikti na tome području skrivali iza opće usmjerenosti vanjske politike Mletačke Republike gdje su u prvome planu bile mjere protiv uskočaka.⁴⁹ Mletački špijuni nabrojali su 1612. godine u kaštelima u okolici Trsta čak 1500 vojnika.⁵⁰ U posljednjemu desetljeću 16. stoljeća postajala su sve brojnija izvješća o šteti koju su uzrokovala uskočka pljačkanja. Mletačka Republika od 1614. godine postupno je povećavala broj naoružanih brodova u Koprnu i Miljama, a sljedeće godine dodala im je i naoružanu galiju "Armanizze". Već od 1590. godine kranjski zemaljski organi bave se zakupnikom odnosno, bolje rečeno, zakupnikom feuda Lupoglav jer žena, navodno, nije sposobna obraniti grad.⁵¹ Sporovi na granici, osobito sa susjednim Rašporskim kapetanatom, bili su česti, a mletačka izvješća naslovljena u Veneciju naglašavala su "uskočko" podrijetlo vlasnika i tako opravdavala nemire koje su uzrokovali na tome dijelu granice. Godine 1600. podanici nekih sela u feudu Lupoglav molili su da ih se dodatno zaštiti, a slične molbe dolazile su i iz drugih naselja koja su spadala pod Pazinsku grofoviju. Sporovi su se nastavljali i u prvome desetljeću 17. stoljeća. Mletačka vlast dobila je u veljači 1615. godine dozvolu za jačanje svoje vojske pomoću plaćeničkih vojnika i počela se pripremati na oružane sukobe pregledavanjem najvažnijih utvrđenih mjesta u Furlaniji i Dalmaciji.⁵² Mlečani su opljačkali i nekoliko područja gdje su se navodno zadržavali uskoci, a osobito je bilo važno uspješno uništenje luke Novi u kolovozu 1615. godine, koje je snažno obilježilo argumente i poteze glavnih aktera u sukobima u sjevernoj Istri.

⁴⁹ Godine 1613. pokazivali su na mletačkoj Piazzii čak 80 uskočkih glava kao znak uspješne mletačke racije. Naravno, uskoci su odmah vratili udarac i opljačkali mletački brod.

⁵⁰ BERTOŠA, *Jedna*, 26.

⁵¹ Danijela JURČIĆ ČARGO, "Spopadi na avstrijsko-beneški meji v Istri od 1535. do 1615. – obmejno ozemlje gospostva Lupoglav in Rašporskega kapetanata", *I confini militari di Venezia e dell'Austria nell'età moderna* (Antonio Miculian, ur.), Pirano 2005., 45-59., osobito 52-54.

⁵² M. E. MALLETT i J. R. HALE, *The Military Organisation of a Renaissance State: Venice C. 1400 to 1617*, Cambridge, Cambridge University Press, 2006., 242-244., s tim da se autori usredotočuju na mletačku historiografiju neposredno po okončanju rata.

Nakon toga incidenta pljačkanja su se stupnjevala i u zaleđu Trsta i na Socerbu. Tu je došlo i do prvoga neposrednog sukoba između obje strane. Ključnu ulogu na habsburškoj strani odigrao je zapovjednik tršćanske Gradske garde B. Petazzi. Član rodbine, koju su još prije nekoliko desetljeća optuživali za izdajstvo, postao je jedan od glavnih “aktera” u sporovima između Kopra i Trsta, a drugi važan akter bio je tršćanski glavlar i istovremeno vlasnik spornoga Merana u Furlaniji. Zbog morske blokade Trst je uspio dobiti dopuštenje za smještaj plaćeničkih vojnika koji su bili osposobljeni za pucanje okretnijim mušketama.⁵³ Budući da su pljačkanja vojnika na obje strane počela u jesenje doba, šteta je bila poprilična. (Zalihe hrane bile su najveće, a seoska trgovina orijentirana na kasnu jesen i zimu bila je u najvećem zamahu.) Unatoč tome, nadvojvoda Ferdinand isprva je sve feude na granici još uvijek pozivao na toleranciju i izbjegavanje pljačkanja koje bi vodilo u rat.⁵⁴ Incidenti su postajali sve češći, a izvješća su prije ili kasnije uvjerala centralne vlasti na jednoj i drugoj strani da upute dodatna vojna pojačanja na to područje.

Incidenti su bili sve češći. Na mletačkoj strani uskoci su početkom listopada opljačkali selo Podpeč.⁵⁵ Mletačka strana odgovorila je na napad naredbom o uspostavljanju seoskih čuvara, a usprkos tome seljani su se već sami odmah nakon napada organizirali. U selo je odmah došlo i nekoliko vojnika koji su pokušali otjerati pljačkaše, no uskoci su se smjestili na uzvisini iznad sela i suprotstavljali se vojnicima, koji su morali odustati. Zatim su se maknuli preko kraškoga ruba na teritorij Socerbškoga feuda.⁵⁶ Kao mjeru osvete mletački vojnici upali su 9. listopada 1615. u Podgorje i odveli svu stoku.⁵⁷ Tršćani su odmah posumnjali da su pljačkaši bili uskoci iz opljačkanoga Novog pa zato pljačkanje svoga sela Podgorje nisu shvatili kao opravdanu mletačku osvetu, kako su taj čin razumjeli u tajnome izvješću na mletačkoj strani. Retorika “mjera osvete” za pljačkanje uskoka, odnosno uništavanje njihovih “naselja”, karakteristična je i za kasnije povjesničare.

Budući da se prema tršćanskim izvješćima otprilike sto Mletaka iznova spremalo na pljačkanje u okolici Socerba, Tršćani su iz tamošnjega garnizona poslali 250

⁵³ AS, AS-2, fasc. 130, k. 219, Schwarzenegg, 17. 10. 1615. Colenberg izvješćuje da je Trst dobio dopuštenje za četu mušketira pod vodstvom Sabatiana Zuecha u veljači 1615. godine; R. COLENBERG, *Commentari*, 47. Za razliku od sačuvanih izvora kranjskih zemaljskih organa u historiografiji je svoje mjesto našao i podatak da je B. Petazzi kao svoje službenike plaćao i uskoke; Paolo SARPI, *La Repubblica di Venezia, la Casa d'Austria e gli Usocchi, - Aggiunta e supplimento all'Istoria degli Usocchi*. Trattato di pace et accomodamento, a cura di Gaetano e Luisa Cozzi, Ed. Laterza e figli, Bari 1965, 125-126 i AMSI, 7, Relazione Contarino, 1601, 118.

⁵⁴ AS, AS-2, fasc. 130, k. 219, Ljubljana, 16. 10. 1615. O protivljenju ratovanju postoji i nekoliko mletačkih izvješća koja su bila ograničena na suprotstavljanje ratu od strane tršćanskih trgovaca; Prim.: BERTOŠA, *Jedna*, 23.

⁵⁵ AMSI, 6, Senato secreto, 16. 10. 1615.

⁵⁶ AMSI, 6, Senato secreto, 17. 10. 1615. i iscrpno izvješće tršćanskoga upravnika 19. 10. 1615. godine (AS, AS-1, fasc. I/116, k. 218, 19. 10. 1615).

⁵⁷ AS, AS-2, fasc. 130, k. 219, Rubia, 26. 10. 1615.

vojnika. Pretpostavka da su sukobe s Mlecima htjeli što više udaljiti od Trsta, zbog čega je obližnji Socerb bio prikladan teren za poticanje sukoba, bila je opravdana. Stanovnici Trsta bojali su se koparske vojne snage. Na Socerbu je B. Petazzi navodno imao i njemačku plaćeničku vojsku, svoje podanike i nešto tršćanske garde koju je dobio od tršćanskoga glavara.⁵⁸ Napetost je rasla. Petazzijevo izvješće iz Trsta 17. listopada 1615. govori da se mletačka vojska okuplja pokraj granice i moli za dodatnu pomoć kranjske zemaljske staleže, tj. da mu oni odobre plaćeničku vojsku. U istome izvješću naglasio je i da se Mleci zadržavaju ispod Socerba, ali da još nisu prešli granicu⁵⁹ i da se socerbski podanici hrabro bore za svoju imovinu. Tršćani su u kasnijim izvješćima više puta istaknuli mletačka pljačkanja kao mjere osvete za uskočka pljačkanja mletačkoga teritorija⁶⁰, a jednom su ih čak označili kao pljačkaške pohode “podanika Frankopana, grofa *Trsatskog*”. Time je B. Petazzi vjerojatno izbjegavao neposrednu odgovornost, pogotovo zato što je kao i ostali upravnici zemaljskih sudova na granici od nadvojvode dobio uputu da na granici žive u miru i neka ne uzrokuju konflikte.⁶¹ Mletački izvori u to doba ponovno izvješćuju o Petazzovoj uzurpaciji mletačkoga teritorija (osobito ponovnoga uređenja solana) te tako traže suglasnost za napad.⁶²

U kasnijim avizama, tj. brzim izvješćima ipak saznajemo da se već 9. studenoga s Mlečanima kod Ospa sukobilo više vojnika. Tršćansko izvješće priznaje da su njemački strijelci sami prešli granicu - i to bez zapovijedi. Kada su Mlečani počeli pucati i kada su ubili jednu osobu, strijelci su odmah uzvratili.⁶³ Prema tršćanskim izvješćima na drugu stranu granice već su sljedećega dana došle pješadija i konjica, koje je odobrio rašporski kapetan (u izvješću označen kao bužetski glavvar). Mletački izvori o tome kretanju vojske ne izvješćuju. Vjerojatno je zbog toga pljačkanja mletačke vojske (barem tako govore neka izvješća pod utjecajem njihovih historiografija) Petazzi pokrenuo sudski proces, osudio koparskoga providura i lovio ga tjeralicom i nagradom za njegovu glavu. Slično je napravio i providur. Svakako, presuda i čin koji uništava čast pojedinca izazvali su zgražavanje na mletačkoj strani. Kao odgovor na taj čin tajno mletačko izvješće dalo je providuru dopuštenje da uništi Petazzova imanja.⁶⁴ Ponašanja obojice zapovjednika ukazu-

⁵⁸ AS, AS-2, fasc. 130, k. 219, Schwarzenegg, 17. 10. 1615 i AS, AS-1, fasc. I/116, k. 218, Trieste, 19. 10. 1615. Tršćani su, recimo, streljivo 1605. godine “posudili” i lupoglavskome upravitelju Ivanu Sinkoviću, koji je nekoliko godina ranije u mletačkim izvorima zajedno sa svojom majkom bio označen kao zloglasni; JURIČIĆ-ČARGO, “Spopadi”, 55 i AMSI, 7, Relatione Hieronimo Contarini, 118.)

⁵⁹ AS, AS-2, fasc. 130, k. 219, Trieste, 17. 10. 1615.

⁶⁰ AS, AS-2, fasc. 130, k. 219, Ljubljana, 16. 10. 1615.

⁶¹ AS, AS-2, fasc. 130, k. 219, Khespau, 16. 10. 1615.

⁶² AMSI, 6, Senato secreto, 14.11.1615.

⁶³ AS, AS-1, fasc. I/116, k. 218, Trieste, 19. 10. 1615.

⁶⁴ J. VALVASOR, *Die Ehre*, XV. Buch, 566. Većina drugih podataka ne vrijedi jer, kada je nakon sukoba Lezze prešao granicu, to se dogodilo kod Črnoga Kala i otamo ga je otjerao pucnjevim, a Frankopan je upao u Malfacone.

jena to da su sporovi između oba suverena s nagradom za glavu protivnika dobili posve osobnu notu. A mjere “odmazde” gospodarski su iscrpljivale teritorij.

Tršćanski upravnik ponovno je početkom studenoga molio za pomoć kranjske zemaljske staleže, tj. da “pošalju” zemaljsku vojsku jer su Mlečani ponovno opljačkali “*tri ili četiri sela*”. Kako bi opravdao molbu za sudjelovanje kranjske vojske, dodao im je izvješće da je među opljačkanim selima bilo i selo na granici – Črni Kal.⁶⁵ Drugo tršćansko izvješće procjenjivalo je da su Mlečani prilikom pljačkanja sela odveli 2000 glava stoke i uništili sve vino. Izvješću nije nedostajala ni slikovitost koja je karakteristična za takva izvješća - zapisali su da su dio vina popili, dio razlili, a sve bačve uništili.⁶⁶ Kranjski staleži posredno su odbili tršćanske molbe argumentom da vojsku ne mogu poslati sve dok ne dobiju zemaljsko-kneževsko odobrenje.⁶⁷ U ovome primjeru pokazala se ukočenost i zastarjelost ovakvoga vojnog sustava i još se više povećao strah tršćanskih gradskih vlasti jer je vojni sustav Mletačke Republike bio mnogo okretniji pa je Serenissima već odobrila dodatne vojne jedinice i novac za njihovo plaćanje i vojnu opskrbu.⁶⁸ Gradske vlasti potražile su drugu mogućnost i u pomoć pozvale hrvatsku krajišku vojsku, koju su između ostalih unutarjeaustrijskih zemalja financijski uzdržavali upravo kranjski zemaljski staleži. Iz očuvanih izvješća možemo zaključiti da u Trstu početkom studenoga još nije bilo hrvatskih krajišnika, ali su ih očekivali jer su Vuku Krsti Frankapanu, zapovjedniku u Vojnoj krajini, odobrili 3000 dukata za održavanje vojske koja se uputila prema Socerbu. Frankapan je, doduše, troškove procijenio na 6000 dukata.⁶⁹ No, put do toga novca i do djelotvornoga sustava vojničke opskrbe bio je još dug, a vojnička opskrba predstavljala je tijekom cijeloga rata jedan od većih problema kranjskih zemaljskih vlasti.⁷⁰ Upravo kod uzdržavanja vojske Mletačka Republika bila je u velikoj prednosti pred protivničkom vojskom jer je ona odobrila vojnu potporu mnogo ranije.⁷¹ 24. listopada 1615. kod žaveljskih solana došlo je do prvoga većeg sukoba između mletačke vojske, koju je vodio

⁶⁵ AS, AS-2, fasc. 130, šk. 219, Trieste, 6. 11. 1615 i AS, AS-1, fasc. I/116, k. 218, 22. 9. 1615. O pljačkanju Črnoga Kala i nekih drugih sela 25. listopada Colenberg je zapisao da su odnijeli sve žito koje su mogli nositi i da su provalili u podrume otkuda su odnijeli sve dragocjeno vino, a na Krasu su ukrali mnogo rasplodnih konja; R. COLENBERG, *Commentari*, 51 i 52.

⁶⁶ AS, AS-2, fasc. 130, k. 219, Ljubljana, 30. 10. 1615.

⁶⁷ AS, AS-2, fasc. 130, k. 219, Ljubljana, 30. 10. 1615.

⁶⁸ AMSI, 6, Sento secreto, 22. 10. 1615 i 30. 11. 1615. Kraj studenoga, dakle gotovo mjesec dana prije “protivnika”, odobrili su čak 20.000 dukata.

⁶⁹ AS, AS-2, fasc. 130, k. 219, 9. 11. 1615.

⁷⁰ Opsežan pregled vojne opskrbe, problema i troškova donosi magistarski rad Barbare KALAN, *Kranjska in avstrijsko - beneška vojna (1615-1618)*, Kranj, 2007.

⁷¹ Već 1612. godine različiti podanici iz Socerba, Podpeča i Črnoga Kala izvješćuju da prema Socerbu dolazi velika vojska - 1000 vojnika, odnosno 100 konjanika; (BERTOŠA, *Pisma i poruke*, n. 138, 139, 140, 150-154. U do sada pregledanome gradivu kranjskih zemaljskih staleža i vicedoma ne mogu se naći naredbe o upućivanju vojnika u te krajeve u razdoblju prije 1615. godine. Upućivanje je bilo povezano s plaćanjem troškova opskrbe.

providur Benedeto da Lezze, a sudjelovao je i pukovnik Fabritio Gallo (koji je bio među žrtvama sukoba) te vojske koja je dolazila kao pojačanje onoj koja je već bila u tršćanskome garnizonu. Mleci su uništili žaveljske solane i zapalili mitnicu te nekoliko okolnih zgrada. Zbog uništenja solana krajišnici i 200 tršćanskih mušketira dobili su odobrenje za sukob,⁷² u kojemu su slavile habsburške čete.⁷³ Sukob je bio prilično krvav, a za mletačku stranu i moralno i vojno ponižavajući. Izvješće zemaljskih staleža, koje je bilo namijenjeno susjedima u Koruškoj, procjenjivalo je da je na bojnome polju ostalo 600 Mletaka, a prema izvješćima potonjih 120. Tvrdnje da je pobjednička vojska imala jedva nešto gubitaka, kako tvrde tadašnja izvješća i kasnija historiografija, treba uzimati s velikom dozom suzdržanosti. Na strani habsburških vojnika navodno je na bojnome polju ostalo samo 12 vojnika i nekoliko "loših" konja, kako su napisali radi veće glorifikacije svoje pobjede.

Gorak okus sukoba u svijesti tršćanskih gradskih vlasti ostavili su događaji koji su slijedili. Naime, ubrzo se pokazao pravi izgled "slavne" vojske (*berühmte Kriegsvolk*) koja im je došla u pomoć. Među krajiškim vojnicima bio je i svakojaki ološ (*Gesündl*) te vinodolski uskoci. Zbog uskočkih pljačkanja, koji su prodrli sve do Manfalconea i Kopra te po cjelokupnome zaleđu sjeverne Istre samo nekoliko dana nakon pobjede nad mletačkom vojskom Tršćani su se prepali posljedica tih pljačkanja. U percepciji Tršćana njihov neposredni susjed imao je prijeteću vojsku koja je u svakome trenutku bila sposobna za novi napad na Trst.⁷⁴ Da situaciju nisu nadzirali i da je "stogodišnji" strah tršćanskih gradskih vlasti od odmazde mletačke "armade" bio velik, govore ponavljajuće molbe za primjerenu vojnu opskrbu hranom i drugim potreštinama (osobito krmom za konje) koje su slali kranjskim zemaljskim vlastima u tim prvim mjesecima sukoba. Oni su bili zaduženi za nadzor nad transportom. Smatrali su da bez dovoljne opskrbe tzv. provianta neće uspjeti zaustaviti ili ograničiti pljačkanja koja su uzrokovali uskoci. I tako su između redaka opravdavali i svoju odluku da su prije sukoba 24. studenoga 1615. avizu za vojnu pomoć poslali samo zapovjedniku krajiške vojske "grofu Trsata" Vuku Nikoli Frankapanu, koji je uputio najbližu jedinicu krajiške vojske pod vodstvom Viva, a u kojoj su bili i uskoci. Djelo je bilo tim spornije jer molbu za vojnu pomoć nisu uputili glavnome zapovjedniku vojske Adamu Tauffmansdorfu pa su tako sami otvorili "Pandorinu kutiju".⁷⁵

Iz predstavljenih podataka jasno je da je vrijeme od rujna do prosinca (možda još i do siječnja) najgore za stanovništvo sjeverne Istre - za sela između Trsta i Kopra te na koparskome agrarnom zaleđu. Najgore pljačkanje i uništavanje mletačke vojske neposredno prije sukoba 20. studenoga 1615. doživjela su sela u zaleđu Tr-

⁷² O tome sukobu izvješćuje tršćanski glavar Asonzo grof Valmorase u izvješću od 25. 11. 1615. godine.

⁷³ AS, AS-2, fasc. 130, k. 219, Trieste, 29. 11. 1615.

⁷⁴ AS, AS-2, fasc. 130, k. 219, Trieste, 29. 11. 1615.

⁷⁵ AS, AS-2, fasc. 130, k. 219, Trieste, 25. 11. 1615.

sta: Socerb, *Črni Kal*, *Černotiče*, *Sancto Odrico*, *Soteska*, *Prebenik*, socerbski mlin i mitnica u *Žavlju*.⁷⁶ Na mletačkoj su strani habsburške (osobito krajiške) čete nakon pobjede 24. studenoga 1615. osim Ospa opustošile i crkvu u Loki.⁷⁷ Tih dana štetu su pretrpjela i sela: Smokvica, Pregara, Movraž, Sočerga i Černica, Gabrovica i Bezovica.⁷⁸ Po ruralnome dijelu sjeverne Istre pljačkali su vojnici iz Vojne krajine koji još nisu dobili hranu odnosno plaću, a prije toga Mlečani. Zbog svih događaja kranjski zemaljski glavar naredio je da vojne jedinice odmah prestanu pljačkati mletačka sela, što je potkrijepio izjavom da se Mlečanima ne smije davati povod kako bi odmazdom potpuno opustošili sela u unutrašnjosti Kranjske jer se zbog sjećanja na Prvi mletačko-austrijski rat čak i kranjsko plemstvo prepalo pljačkanja. Nadvojvoda je svim pukovnicima također naredio da otkriju tko su zločinci koji su pljačkali podanike te da otkriju tko je pljačkao teretne životinje na cestama i tko je “čak” provaljivao u crkve i po sakristijama krao dragocjenosti. Zahtijevao je da ih se bez milosti kazni.⁷⁹ Budući da nema daljnjih izvješća koja bi ukazivala na aktivnosti u tome smjeru, vjerojatno je samo bila riječ o jednoj od Ferdinandovih gesta. No, izvješća o velikim pljačkanjima ipak su se smanjila.

Iz “obavijesti” ključnoga aktera sukoba na tršćanskome području B. Petazzija vidljivo je da je i u Trstu i u ostalim utverdama do prve polovice 1616. godine⁸⁰ ostalo nekoliko plaćenika koji su se brinuli da je prijetnja susjedu cijelo vrijeme bila prisutna. Kada su se borbe na fronti kod Gradišča zaoštrile, vrhovni zapovjednik poslao je tamo dio vojnika. Kranjske zemaljske vlasti dale su B. Petazzu dopuštenje da u seosku utvrdu kod Brezovice nastani tršćansku vojsku. Kasnije su u travnju i svibnju 1617. godine Mlečani također u utvrde nastanili plaćeničku vojsku. M. Bertoša tvrdi da su pljačkanje austrijskih četa Mlečani uspjeli zaustaviti tek smještanjem plaćeničkih vojnika u pojedinačne utvrde, ali ipak treba upozoriti da se dio vojske (koji je u studenome 1615. dolazio preko Kranjske, a u sukobu 24. studenoga 1615. bio vrlo blizu granice) kasnije pomakao prema Goričkoj grofoviji ili na granice Pazinske grofovije.⁸¹ Mlečani su imali plaćeničke posade u Kopru, Miljama, Buzetu, Dekanima, Tinjanu, Rožaru, Kubedu, Hrastovljama, Roču, Humu i drugim mjestima⁸² pa je u vrijeme rata bila uređena čak 131 utvrda po kojima su rasporedili obranu pograničnih točaka.

Rat je završio Mirom u Madridu 26. rujna 1617. godine. Usprkos takvim izvješći-

⁷⁶ AS, AS-2, fasc. 130, k. 219, Rubia, 24. 11. 1615 i Ljubljana, 22. 12. 1615.

⁷⁷ BERTOŠA, *Pisma i poruke*, n. 218, 246-247. Valvasor je kasnije slavnu povijest već pomalo promijenio jer je napisao da su se austrijske čete suzdržale od pljačkanja (J. VALVASOR, *Die Ehre*, Buch XII, 566-567).

⁷⁸ AMSI 6, Senato secreti, 4. 12. 1615, 378.

⁷⁹ AS, AS-2, fasc. 130, k. 219, Graz, 22. 12. 1615.

⁸⁰ AS, AS-2, fasc. 130, k. 220, Laibach, 29. 4. 1617.

⁸¹ Usp. također: COLENBERG, *Commentari*, 59-70.

⁸² Prema Tjepolovu mišljenju obrana bi obuhvaćala sljedeća naselja: Milje, Casa del Pincio, Ponte di San Clemente, Molini, Dekani, Tinjan, Rožar, Kubed, Hrastovlje, Movraž, Zazzi (Zazid), Podpeč, Lonch i Osp na Koparskom.

ma ishod rata bio je uništavajući za stanovništvo jer je zemlja bila na rubu gospodarske i demografske katastrofe.⁸³ Većina podataka o ratnoj šteti može se naći u izvješćima koja su mletačke centralne organe obavještavala o tijeku sukoba⁸⁴ ili su pak takve informacije dio retorički spretnih molbi za poništenje zemaljskih davanja (barem na habsburškoj strani). Usprkos zaprekama, takve molbe (Črni Kal, Pazinska grofovija i dio sela lupoglavskoga feuda) mogu svjedočiti o gospodarskoj iscrpljenosti odmah nakon rata. Za razliku od retoričkih pretjerivanja koja nalazimo u podaničkim molbama u kojima oni tvrde “*da nemaju stoku za obradu polja*”, motiv uskočkih pljačkanja 1615. godine upotrijebio je čak i Ferdinand pri uvjeravanju kranjskih zemaljskih staleža za zemaljsko odobrenje, tj. za sredstva koja će mu u vojne svrhe zemlja plaćati. Ovakvi argumenti nehotice upozoravaju na značajke uskočke vojske, a posljedično i na štetu koju su uzrokovali na području gdje su se odvijali sukobi za vrijeme toga rata.

Seoske utvrde kao dio uloge seljaka u sukobima u ranome srednjem vijeku na primjeru sjeverne Istre

U vojničkoj organizaciji ruralnoga zaleđa Kopra već je za kasni srednji vijek karakteristično da su se iz organizacije ruralnih utvrda izdvojila dva najvažnija utvrđena toga kraja - Socerb i Črni Kal, koji su se preoblikovali u utvrde s plaćanim vojnim upraviteljima (*comestabili*). O njihovoj važnosti od 15. stoljeća pa do kraja Drugoga mletačko-unutarnjeaustrijskog⁸⁵ rata govori dosta izvješća koja su se očuvala do danas. U doba pod Mletačkom Republikom stalnoj vojnoj posadi zapovijedao je kaštelan iz redova gradskih plemića. Terminom kaštelan, koji je prvobitno označavao svakoga stanovnika utvrde, u sačuvanim dokumentima označavao je koparskoga plemića koji je vršio vojnu službu i morao živjeti u tvrđavi. Barem su tako zahtijevali koparski podestati.⁸⁶ Neki plemići te su dužnosti izbjegavali pa je i u ključnim utvrdama koparski podestat imao podosta teškoća s

⁸³ BERTOŠA, *Jedna*; i kasnija njegova djela, osobito: BERTOŠA, *Istra. Doba Venecije: (XVI.-XVIII. stoljeće)*, Pula: Zavičajna naklada “Žakan Juri”, 1995. O posljedicama ovakvih iscrpljivanja također: Eva, FABER, *Vom Schicksalsverlauf einer Grenzregion in der Neuzeit am Beispiel Istriens, V: Carinthia I 187*, 1997., 283-326.

⁸⁴ Iscrpno o tome već BERTOŠA, *Jedna*, 33-39., kada kaže: “*plameni jezik rata nadvio se nad Istrom*”. Zato se tim izvješćima nećemo posebno posvećivati nego bismo samo upozorili na glagoljaški zapis u Draguču, koji spada u razdoblje velikih pljačkanja u početku prosinca 1615.

⁸⁵ Izraz je u slovensku historiografiju uveo V. Simoniti jer je Ferdinand u vrijeme trajanja rata bio samo nadvojvoda koji je upravljao, doduše važnom, političkom tvorbom unutar habsburškoga nasljednog posjeda – Unutarnjom Austrijom, zemlje kojih su imale najviše granica s Mletačkom Republikom (granicu u Istri i na Kvarneru te Goričkom). Godine 1619., već nakon kraja rata, Ferdinand je postao car Svetoga Rimskog Carstva Njemačke Narodnosti.

⁸⁶ Plemstvo se od 14. stoljeća dalje počelo izmicati vojnoj službi, na što ukazuju izbjegavanja rašporskih kapetana da bi živjeli u udaljenoj tvrđavi na Rašporu. Tako je kapetan Benedetto Barozzi 1434. godine za svoju obitelj unajmio kuću u Kopru jer stan u Rašporu nije bio gotov. Njegov nasljednik Jacopo Morosini također je dobio dopuštenje Senata da smije stanovati u Kopru jer kuća u Rašporu još nije bila gotova; Slaven BERTOŠA, *Rašpor i rašporski kapetanat, povijesni pregled*, Pula, 2005., 45.

kaštelanima. Osim spomenute utvrde (o vojnoj posadi nema izvješća) komestabla je imala i utvrda San Sergio, o lokaciji koje povjesničari još nagađaju, a vjerojatno je riječ o Črnome Kalu. Koparski podestat i kapetan Aloisio Barotio nekoliko godina nakon prvoga pljačkanja osmanskih vojnih skupina žalio se da kašteleni utvrde (Arce) San Sergio⁸⁷ više ne žive u njoj. Posebice je bilo apsurdno, napisao je u pritužbi podestat, da je kaštelan (koji je bio zadužen za nadzor i osiguranje utvrde) primao mjesečnu plaću za svoje vojničke dužnosti koje nije izvršavao.⁸⁸

Koliko je Socerb bio od ključnoga značenja za obranu mletačke Istre i od susjeda i od osmanskih vojnika, svjedoče brojne zapovijedi mletačkoga dužda u godinama nakon njegova stjecanja. Između ostaloga, zapovjedio je da se u utvrdu i obrambenu kulu, vjerojatno namijenjenu strijelcima (*arcem et fortalitium*), nastane plaćeni vojnici. Čak je dva puta odredio da se obnove Mokovo i Socerb na trošak Republike. Utvrde su morale biti spremne za opsadu pa je zapovjedio da se u njima izgrade bunari.⁸⁹ Natpis na kamenu, koji je već Valvasor prepisao, također je govorio o građevinskim radovima na utvrdi koje je koparski podestat naručio već 1413. godine. Osim kaštelana u utvrdi su bili nastanjeni još i korporal te dvadeset vojnika.⁹⁰ Plaću za njih skupili su zakupom sedam sela koja su spadala pod feud Socerb, što je iznosilo 300 libri. Dio je (svaki petstoti libar) svake pete godine davao podestat Grožnjana, a gradovi Pazin i utvrda Rašpor plaćali su svoj doprinos svake godine.⁹¹ Upravo zbog osiguranoga plaćanja ljudi iz redova koparskih patricija (*vir nobiles*) zauzimali su se za položaj kaštelana na Socerbu, na što upozorava spor kod nasljednika prvoga poznatog kaštelana Nikolaja. Utjecajni Kopranin uvjerio je podestata da bi položaj trebao preuzeti njegov sin, no mletački dužd povjerio je službu Philippu Miniju, koji je iz službe pobjegao. Što na Socerbu nije valjalo da je funkciju kaštelana (nakon bijega) prethodne 1480. godine najprije preuzeo Scutarino Giovanni Duchyno, nije poznato. Iako mu je dužd potvrdio plaću za tri mjeseca,⁹² samo dvadeset dana kasnije na položaj zapovjednika utvrde postavljen je drugi kaštelan. A treći je put ipak bio imenovan Nikolajev sin Joanne de Joneriis.⁹³ Budući da je strateški položaj bio tako važan, osim vojnika u utvrdi muškarce sposobne za ratovanje uzdržavali su i u selu. Dokument iz 1490. godine potvrđuje da su u selu bili nastanjeni kontestabili toga

⁸⁷ Kandler je prilikom pokušaja određivanja lokacije utvrde San Sergio smatrao da je bila riječ o jednoj od utvrda na kraškome rubu koja je osiguravala prijelaze u dolinu Rižane i nadalje u primorska mjesta. Locirao ju je kao utvrdu iznad Črnoga Kala, ostaci koje su i dan-danas vidljivi.

⁸⁸ CDI, IV, 1188, 6. 3. 1476.

⁸⁹ CDI, IV, 1267, 27. 4. 1792.

⁹⁰ CDI, IV, 1176, 26. 8. 1472. Mleci su prema De Franceschiju prilikom upada Turaka ispod Muhove 1476. godine utvrdili i Rašpor i Podgrad, Socerb te Mokovo; Carlo De FRANCESCHI, *L'Istria. Note storiche*, Parenzo, 1879., 263, 264.

⁹¹ CDI, IV, 1189, 19. 3. 1476.

⁹² CDI, IV, 1212, 7. 12. 1480.

⁹³ CDI, IV, 1213, 21. 12. 1480.

teritorija. Vilfan je bio mišljenja da je funkcija pripadala nižemu vojnom organu, što bi se moglo zaključiti iz spomenutoga dokumenta.⁹⁴ U dokumentu iz 1490. godine čovjeka je na tu funkciju imenovao koparski podestat. Kada je te godine umro Machne Ivancovich, u službu kontestabila⁹⁵ za teritorij Socerba (*Comestabilem predicti territorii S. Servuli*)⁹⁶ imenovali su njegova rođaka Michaela Gerdu, koji je isto tako kao i prvi živio na Socerbu te ga je ranije povremeno zamjenjivao u toj službi. Za postavljanje na taj položaj seljanin je morao imati potporu među koparskim plemstvom. Prilikom njegove investiture koparski podestat također je zapisao da su njegovu vjernost i uspješnost potvrdili brojni koparski građani (*a quampluribus civibus Justinopolitanis et aliis de fide probitate et sufficientia dicti Michaelis*).⁹⁷

Mirom u Wormsu 1521. godine Mletačka Republika izgubila je Mokovo, Socerb i Novigrad na Krasu te selo Črni Kal. Oni su ih, poput većine feuda koje su konačno dobili nakon Prvoga mletačko-austrijskog rata (koji je istovremeno bio i rat za nasljedstvo nakon izumrlih goričkih grofova), gotovo stoljeće očuvali kao neposredno komorno imanje koje su davali u najam.⁹⁸ Važniji od obiju sela, Socerb se razvio u manji feud i zajedno s Črnim Kalom nakon Prvoga mletačko-austrijskog rata pripao je Habsburgovcima. Nakon prijelaza pod drugu vlast Črni Kal je, doduše, izgubio svoje značenje i nije izrastao u feud, ali se usprkos tome još sredinom 17. stoljeća spominje kao manji “grad”.⁹⁹ Nadaleko vidljiva utvrda iznad glavnoga puta u sjeverna istarska mjesta simbolično je označavala pogranično područje i početak teritorija pod drugim suverenom. Socerb su uzdigli i u višu upravnu jedinicu – zemaljski sud. Socerbskome feudu pripadale su tri važne mitnice za nadzor nad trgovinom s mletačkim mjestima: Žavlje i Klanec uz putove koji su vodili u Kopar, Izolu i Piran te Mune, preko kojih su nadzirali trgovinu prema Rijeci. Zato se tršćanski Senat borio da bi ponovno dobio jurisdikciju nad Socerbom, ali isprva nije uspio. Kasnije su se zakupnici feuda mijenjali čak i svake godine (među poznatim vlasnicima bila je, recimo, obitelj Buseti) sve dok prije Drugoga mletačko-austrijskog rata obitelj Petazzi, koja je bila prilično utjecajna u Trstu, nije uspjela “zakupiti” feud. Benvenuto Petazzi kasnije je postao i zapovjed-

⁹⁴ VILFAN, “Koprski glavar Slovanov”, 26.

⁹⁵ Treba dopustiti mogućnost da je bila riječ o zapovjedniku konjanika, ali kako je funkcija vezana za teritorij, takva tvrdnja manje je vjerojatna.

⁹⁶ CDI, IV, 1247, 10. 4. 1490.

⁹⁷ CDI, IV, 1247, 10. 4. 1490.

⁹⁸ U zakupu su bili i feudi: Pazin, Kastav, Socerb, Devin, Podgrad, Švarcenek, Senožeče i Postojna. O procjeni i prodaji feuda Socerb i ostalih zakupnih feuda vidi: Aleksander PANJEK, “Fevdalna renta in agrarno gospodarstvo na Krasu na podlagi cenitev gospostev (1615-1637)”, *Acta Histriae* (2004, 2), 1-72.

⁹⁹ Kao “kaštel”, dakle utvrdu na granici, spominje ga primjerice V. MOROSINI (AMSI 7, *Presentata per virumnobilem Vitum Maurocenum*, 13. 10. 1560, 70-72) i N. CONTARINI (AMSI 7, *Relatione Hieronimo Contarini 1601, 113-119*) te R. COLENBERG, (*Commentari*, 51).

nik tršćanske Gradske garde i jedan od aktera koje mletačka izvješća od 1615. do 1618. godine prije vojnoga obračuna najčešće spominju.

Nakon prve četvrtine 16. stoljeća prestali su turski upadi, a nakon Mletačko-austrijskoga rata i Mira u Wormsu 1521. godine ponešto se ustalila granica s Habsburgovcima.¹⁰⁰ No, mir je bio varav i obje su strane nakon potpisivanja mira održavale napeto ozračje i pripremale se na nove sukobe.¹⁰¹ Među pripremne djelatnosti spadalo je i utvrđivanje utvrđenih zgrada uz granicu, o čemu govore izvješća koparskih podestata i mletačkih revizora poslana u Mletke te izvješća, upute i molbe koje daju ili ih dobivaju kranjski zemaljski stalež i kranjski vicedom (kao i prije spomenuta molba zajednice feuda Pazin, gradske zajednice Gračišća, Mošenica i Trviža). U mletačke pripreme spadalo je i provjeravanje vojnoga novačenja na teritoriju kao i stanja utvrda u drugoj polovici 16. stoljeća. Pripreme su uključivale i molbe za financijsku pomoć ruralnim utvrdama koje su koparski podestati retorički spretno predstavljali kao dio vojne organizacije teritorija. U to vrijeme na obje strane granice nisu uredili nikakav novi utvrđeni kraj, a nekoliko su ih od 1560. do 1600. godine posve napustili (npr. Zanigrad i Šmarje). Sredinom 16. stoljeća zbog velikoga straha pred Turcima¹⁰² ostaje važna i obavještajna uloga pred eventualnim kopnenim upadima osmanske vojske, a istovremeno i argument kojim su pojedinačne zajednice uvjeravale centralne vlasti odnosno one koje odobravaju financijsku pomoć. Mletački revizor Vid Moresini u izvješću koje je dostavio mletačkim vlastima 1560. godine opisao je inače zabrinjavajuće stanje utvrda, ali je smatrao da se stanje može poboljšati. U izvješću je, doduše, najprije navodio da u zaleđu Kopra (koje spada pod grad) živi šest tisuća duša i da je teritorij utvrđen s dvanaest mjesta sa zidinama (kašteli) koja leže nedaleko od granice. Kao jedini od tri revizora Moresini je pregledao utvrde na granici već prvih dana nakon pristanka na istarsku obalu.

Izvješće iz 1560. godine trebalo je opravdati zahtjev prema kojemu je sve tabore trebalo popraviti. Budući da je morao opravdati troškove koji bi pritom nastali, sastavio je prilično uvjerljiv prijedlog. Najprije je naglasio da bi bila velika šteta ako bi kašteli propali. Zato je gradu išao niz dlaku kada je zapisao da si grad može priuštiti izdatke za sitnije popravke čak dvanaest kaštela.¹⁰³ Rožar (Rosaruolo),

¹⁰⁰ Iako su sela koja su spadala pod socerbski feud zaista pripala njemu tek 1563. jer ih se Gavardi nisu htjeli odreći; DAROVEC, "Od prihoda Slovanov", 44.

¹⁰¹ O tome govore i brojne pritužbe kranjskim zemaljskim staležima zbog mletačkih incidenata koji sežu još u 60-e godine 16. stoljeća i slične pritužbe koje su upućene mletačkoj vlasti.

¹⁰² O turskome strahu vidi: Andreas HÖFERT, "Den Feind beschreiben. «Türkengefahr und europäisches Wissen über das Osmanische Reich 1450-1600», Frankfurt am Main, 2003.; Klemen PUST, "Podoba 'Turka' v kršćanskih deželah vzhodnega Jadrana v zgodnjem novem veku", *Acta Histriae* (2007), br. 1., 209-234. O "turškem strahu" pri Slovencih: Vasko SIMONITI, *Vojaška organizacija na Slovenskem v 16. stoletju*, Ljubljana, 1991.; Ignacij VOJE, *Slovenci pod pritiskom turškega nasilja*, Ljubljana, 1996.

¹⁰³ Upravo tamo.

Loka (Lonche), Movraž (Valmorasa),¹⁰⁴ Šmarje (Monte), Kubed (Cuovedo), Hrastovlje (Cristavia), Koštabona (Costabona), Glem (Gemme),¹⁰⁵ Gradin (Gradina), Osp (Hospo), Podpeč (Popecchio) i Tinjan (Antignano).¹⁰⁶

Moresini je posebice naglasio istaknutu ulogu kaštela na Tinjanu jer je od granice bio udaljen svega tri do četiri milje, a za njega je smatrao da leži na ključnome položaju za brzo obavještavanje grada i sela u zaleđu o opasnosti. Kritizirao je da se na utvrdu srušio dio zida. Posebice je bio oduševljen taborom u Ospu, koji se nalazio u brdu kraškoga ruba i do kojega je vodio uzak i strm put. Unutarnjost ovoga tabora bila je golema - procjenjivalo se da u njemu ima mjesta za stotinu ljudi. Posebice je naglasio da je utvrda strateški važna i da u jami također ima pitke vode.¹⁰⁷ Naime, Osp je bio uza samu granicu sa Socerbom, koji je tada već pripao Habsburgovcima. Kaštel usred teritorija – Kubed u mletačko-austrijskim ratovima¹⁰⁸ također je srušen. Utvrda je bila osobito važna jer je mogla služiti kao zaleđe za druge utvrde. Revizor je predlagao da ju poprave jer je prostrana, a mogla je primiti do dvjesto vojnika i pedeset konjanika.

Među kaštelima koje je Moresini posebno predstavio Senatu bio je i kaštel u Podpeču - utvrda na vrhu šupljine strmoga kraškog ruba koju je dopunjavao tabor u jami pod njom kao utočište za okolno stanovništvo. Iako je jama bila manja od one u Ospu, procjenjivao je da bi se u njoj moglo zateći do pedeset obitelji. Usprkos strmome putu koji je vodio do nje, revizor je smatrao da bi u nju na sigurno pohranili i svoju ljetinu. Moresini je predlagao da se seljanima dade još nešto oružja da bi se uspješnije branili.

Za utvrdu u Movražu revizor je smatrao da su joj trebali samo manji popravci i to usprkos tome što ne stoji pored važnoga puta. Naglasio je da već ima zidine i spominje da se nalazi u zaleđu brda pa je sugerirao laku obranu mjesta pred napadačima. Ocjenjivao je da je u okolici na raspolaganju šezdeset sposobnih ljudi.¹⁰⁹

Zatim je ocijenio i preostale kašte: Rožar, Glem, Gradin, Hrastovlje, Koštabona i Šmarje, koje je trebalo popraviti, a svi su trebali i nešto oružja - prije svega Osp, koji je u zaleđu imao osamdeset, a Tinjan sedamdeset ljudi sposobnih za ratovanje.¹¹⁰ Osim toga, predlagao je da im se malo poveća plaća, a dio plaće za njih bi,

¹⁰⁴ Bio je podijeljen između tri koparske plemićke obitelji: Vida, Versi i Grisoni; TOTTO, Feudi e Feudatori, 72.

¹⁰⁵ Naldini ga je opisivao kao visoku kulu; Paolo NALDINI, *Crkveni krajopis ili opis mjesta i biskupije Justinopolis, narodno Kopar* (u originalu: *Corografia ecclesiastica o' sia Descrittione della citta, e della diocesi di Giustinopoli, detto volgarmente Capo d' Istria, 1700*), Kopar, 2001., 278.

¹⁰⁶ AMSI 6, Relatione 1560, 70-71.

¹⁰⁷ AMSI 6, Relatione 1560, 70-72.

¹⁰⁸ U spomenutim ratovima u njemu je bio nastanjen i zapovjednik Civrano sa svojim plaćenim stratiotima.

¹⁰⁹ AMSI 6, 71, Relatione, 72.

¹¹⁰ AMSI 6, Relatione 1560, 72.

naravno, morala doprinositi sela.¹¹¹ Iako je Hrastovlje u to vrijeme još bilo u vlasništvu kranjske plemićke obitelji *Neuhaus*, revizor to nije posebno spomenuo.¹¹² Još prije nego što su 23. prosinca 1570. godine dobili izvješće dalmatinskoga providura da su kod Krupe (Kruppa) osmanski vojnici prešli granicu,¹¹³ već su u lipnju na prijedlog Antona Serene, poglavara Slavena, napravili popis kaštela i mjesta koja bi bilo dobro opskrbiti oružjem i dodatnom posadom.¹¹⁴ Strah pred Turcima očito je bio još uvijek vrlo živ.¹¹⁵ Zuan Antonio Bon potkrijepio je svoje prijedloge bojazni da bi u slučaju rata tamošnji stanovnici mogli prebjeći na drugu stranu granice gdje bi se osjećali sigurnije.¹¹⁶ U izvješću od 5. prosinca 1589.¹¹⁷ utvrdio je da neka sela u okolici Kopra imaju kaštele. Posebice je naglasio da tri kaštelira leže na granici s nadvojvodinim teritorijima i to: Osp, Podpeč i Loka. Ostalih pet utvrđenih mjesta nalazi se na istome teritoriju i također su blizu granice. Svi ti kašteli bili su u slabome stanju i s raspadajućim krovovima. Zbog popriličnih troškova popravaka posebice je naglasio da troškove održavanja utvrda plaćaju seoske komune i zato je predlagao da bi Mleci samo dodali oko 400 dukata.

U kaštelima je Bon evidentirao samo malo oružja, a i ono što je našao bilo je staro i stoga gotovo neupotrebljivo. Predlagao je da se to oružje izbací iz upotrebe, a mjestima se priskrbi novo oružje. Interes spomenutoga pisca bio je da se kašteli obnove. 15. svibnja 1592. godine Alviso Soranzo predlagao je u ime Koparskoga regimenta da se za uređenje i održavanje samo još osam kaštela iz državne blagajne (*Camera Fiscale*) isplati sljedeće: za obnovu Tinjana 237 libri, Ospa 79, Loke 94, Podpeča 96, Hrastovlja 178, Movraža (gdje bi plaćali i stražara) 43 libre, Kubeda 37 i Glema 76 libri.¹¹⁸ Kašteli očito još nisu bili dovoljno utvrđeni da bi mogli zadržati napad protivnika. Devedesetih godina iz izvješća je već jasno da se koparske gradske vlasti pripremaju na eventualne oružane sukobe. To pokazuje i izvješće Vicenza Morosinija pripremljeno sljedeće godine (7. srpnja), u kojemu popisuje sve putove i prijelaze u Istri i udaljenost među njima (uključujući i prve prijelaze na "carskoj" strani).¹¹⁹ Sličnu svrhu imalo je i izvješće Hieronima Con-

¹¹¹ AMSI 6, Relatione 1560, 72.

¹¹² Hrastovlje su ranije bile posjed koparskoga biskupa, a on je desetinu u selu dao obiteljima Vergerij i Neuhaus (DAROVEC, "Od prihoda Slovanov", 36.)

¹¹³ AMSI 9, Senato Mare, 27. 6. 1570, 23. 11. 1570.

¹¹⁴ AMSI 9, Senato Mare, 27. 6. 1570.

¹¹⁵ Informacije o pokretima Turaka bile su važne još i početkom 16. stoljeća da ih se spomene u izvješćima najvišim vlastima pa je tako rašporski kapetan Alessandro Zorzi još 1603. godine Mlecima poslao izvješće u kojem je pretpostavljene izvjestio da Turci napreduju prema Koprivnici i okolici Petovije (S. BERTOŠA, *Rašpor i rašporski kapetanat*, 47). U molbi kranjskome vicedomu 1600. godine stanovnici Gračišća također osobito naglašavaju da ih oružje može štítiti od upada Turaka.

¹¹⁶ AMSI, 6, Relatione, 426.

¹¹⁷ AMSI, 6, Relatione, 426.

¹¹⁸ AMSI 6, Relazione Alvise Soranzo, 15. 5. 1592., 432.

¹¹⁹ AMSI 6, Relazione Vincenzo Morosini, 7. 7. 1593., 440-441.

tarinija, koji pokušava prikazati dugu granicu Mletačke Republike sa susjednim habsburškim posjedima i situaciju na susjednoj strani.¹²⁰

U godinama pred rat nastalo je više izvješća o stanju utvrda, a prvo je bilo naslovljeno na vrhovne vlasti (manje od deset godina prije rata). Zapažanja koja je 1606. godine Francesco Boldù naslovio na pretpostavljene zaključivala su da se samo šest mjesta može označiti kao kašteli. Trideset i šest godina ranije izvjestitelji su ih nabrojali 12. Kašteli su ostali samo na strateški najvažnijim mjestima - Tinjanu i Ospu, koji su graničili sa silnom socerbskom utvrdom, a vlasnici koje su priznavali drugoga vladara. Upravo je zbog toga utvrda bila pred uskočke ratove bolje opremljena oružjem od drugih kaštela. Boldù naglašava da je ležala među brdima s jamom u stijeni koja je bila duga stotinu i široka osamdeset koraka, a imala je i pitku vodu. Taj zdenac tekao je kroz jamu i nije bilo bojazni da bi mogao presahnuti. Kod ulaza je tabor bio čuvan zidom. Strateški položaj jame dokazuje i njezino naoružanje s tri falconeta,¹²¹ tri arkebuze na nožicama (Acorbusoni di Cavalletto),¹²² trinaest spikarda (Spicardi),¹²³ tri kodeta-remena (Codette) i četiri koplja (Arme d'hasta). Koliko je takvo oružje bilo djelotvorno, možemo samo nagađati. Topovi su možda služili svojoj namjeni, koplja su mogli upotrebljavati samo u neposrednome napadu čovjeka na čovjeka, a arkebuze su kao prethodnica mušketa bile nespretno i sporo oružje.

Treća važna utvrda bila je prirodna jama u Podpeču, koja je bilo zaštićena drugačije od drugih, a imala je čak i željezna vrata.¹²⁴ Ako bi došlo do dužih opsada, bilo je jako važno da je u skloništu bila voda. Boldù je zaključivao da ima sličnu stratešku ulogu kao jama u Ospu. Oružje je ovdje bilo nešto bolje nego u Ospu jer su vojnici imali na raspolaganju čak dvije suvremenije puške – muškete (moschettoni) i čak trinaest arkebuza, uporaba kojih je bila dosta komplicirana. Dva bakrena topa – falconeta¹²⁵ također su svjedočila o posebnosti mjesta koje je imalo drugačije topove od drugih kaštela. Iako je utvrda bila postavljena na teško dostupnome terenu, u njoj su čuvali čak šest kopalja (Arme d'hasta). Naoružanje su dopunjavale spikarde i kodete kojih je bilo po pet.¹²⁶

Kao četvrto utvrđeno mjesto izvjestitelj je spomenuo Movraški kaštel, koji ga je posebno oduševio jer bi mogao izdržati i obraniti se od napada cijele *corrire*. Za

¹²⁰ AMSI 7, Relazione Hieronimo Contarini, 1601., 113-119.

¹²¹ Vrsta lakoga poljskog topa koji su vukla dva do tri konja. Naravno, ostaje pitanje kako su topove doveli do jame do koje po strmoj padini vodi samo staza.

¹²² Teška tvrđavska puška težila je od 9 do 14 kg, a njome su pucali jedan ili dva muškarca.

¹²³ Vrsta streljačkoga oružja slična topu.

¹²⁴ P. Fister (FISTER, *Arhitektura protiturških taborov*, 58-59) također otkriva da je jama bila djelomično zazidana, što je bilo znakovito za mnoge tabore u spodmolima pa ih spomenuti pisci nisu spominjali samo zato što je to bilo nešto razumljivo samo po sebi i značajka svih utvrđi.

¹²⁵ Te su prodavali osmanski trgovci.

¹²⁶ AMSI 7, Relazione Alviso Soranzo, 432.

ostale kaštele Boldù je zaključio da su zapušteni i ne mogu nuditi djelotvornu zaštitu. Hrastovlje, Rožar, Movraž i Loka bila su mjesta koja su još uvijek bila strateški važna. Naoružavajući kaštele u Kubedu, Podpeču i Glemu, nadao se da će strateški položaj tih mjesta pripomoći nadzoru nad pokretima neprijatelja.¹²⁷ Još je i Bernardo Tiepolo, kapetan Rašpora i namjesnik generala provincije (vice providur), koji je u regimentu stupio 28. rujna 1615., a svoju je službu nastavio 1617. godine kao namjesnik generala, u svojim vojničkim izvješćima (isto kao i njegovi prethodnici) naglašavao da treba utvrditi tvrđave, a u već utvrđenim naseljima na seoskome području u više sela treba osposobiti kule ili utvrde. Vjerojatno je zbog načina ratovanja smatrao da bi u ta utvrđena mjesta trebalo usmjeriti seosko stanovništvo. Nadao se da rat tako neće prouzročiti toliko veliku štetu jer bi neprijatelj uništio samo nešto slamnatih kuća, koje prema njegovoj ocjeni i nisu bile baš jako vrijedne.

Neki su stajali na vrhu uzvišice s takvim pogledom da su svjetlosnim i zvučnim signalima što je bilo moguće brže slali obavijest o približavanju pljačkaša.¹²⁸ Spomenuta funkcija opravdano ih, kao što je tvrdio već V. Simoniti na osnovi arhivskoga gradiva na kranjskome području,¹²⁹ uvrštava u sustav vojne obrambeno-obavještajne organizacije 16. stoljeća. Upravo zahtjevi izvještača za plaćanjem dodatnih stražara i točno bilježenje gdje su bili nastanjeni čuvari svjedoče o njihovoj važnosti u obavještajnoj svrsi iako obavještajnu djelatnost neposredno spominje samo Morosini 1560. godine.

Za razliku od rijetkih spominjanja obavještajne funkcije utvrđenih krajeva, svi su mletački izvještači naglašavali značenje utvrđenih krajeva za zaštitu imovine ruralnoga stanovništva i osobito izdvajali pohranu ulja i vina (npr. Boldù).¹³⁰ Tijekom Uskočkog rata Tiepolo je bio uvjeren da seosko stanovništvo može zaštititi svoju imovinu upravo u takvim utvrđenim krajevima. Da su i u praksi seoski utvrđeni krajevi služili kao utočište u koje bi se seljaci sklonili već onda kada bi se jedva i čulo o vojnim kretanjima, govori i Kazianerovo izvješće, koji je ocjenjivao štetu koju su 1617. godine uzrokovali plaćenički vojnici na području Kranjske. Iako su u nekim krajevima otjerali seljake iz kuća i radionica, Kazianer je na nekoliko mjesta posebno upozorio da su se seljaci s pokretnom imovinom sakrili u tabore.¹³¹ No, to je i jedino izvješće koje neposredno svjedoči o funkcionalnoj upotrebljivosti tabora upravo u vrijeme kretanja vojske. Svi ostali pisani izvori koji spominju funkciju ovakvih krajeva u pravilu su nastali u vezi s njihovom obnovom ili održavanjem. Utočišta nisu nudila najprimjereniju zaštitu od uskoč-

¹²⁷ AMSI 7, Relazione, 140.

¹²⁸ Darko DAROVEC, "Obrambna organizacija komuna Koper pod Benečani", *Kronika*. 1989., god. 37., br. 1/2, 27-36, 32.

¹²⁹ SIMONITI, *Vojaška organizacija*.

¹³⁰ Ruralne utvrde u habsburškim zemljama također su imale nešto oružja.

¹³¹ AS, AS-2, fasc. 130, k. 220, 13. 12. 1617.

koga pljačkanja. U sjevernoj Istri o tome govori pljačkaški napad čak osamdeset ili devedeset uskoka¹³² u mletačkome Podpeču. Odveli su oko dvjesto glava sitne stoke. Usprkos takvim nepredvidljivim upadima i gospodarskoj krizi koju je ovo područje osjetilo nakon završetka rata, lokalno stanovništvo očito je u tim utvrđenim zgradama našlo neku funkcionalnu vrijednost čak i nakon završetka spomenutoga rata. Zato na značenje seoskih tabora upozoravaju i prilično kasni zapisi. Seosku samoupravu, seoske utvrde i uzdržavanje njezina čuvara spomenuo je još Naldini 1700. godine,¹³³ što znači da su se seljaci nekoliko stoljeća brinuli o zgradama i održavali ih radi zaštite. Više su puta seoske utvrde sa žitnicom i dalje rabili kao skladišta. Isto tako neki izvještači upozoravaju i na funkciju utvrđenih krajeva kao skloništa za životinje i stanovnike (Zuan Antonio Bon i Boldù, 1606.). Centralna mletačka vlast često je u predstavljenim izvješćima, koja su u ime koparskih kapetana i podestata pripremali različiti predstavnici, prepoznala važnost i odobrila financijsku pomoć koju su molili. U 1570. godini "Senato mare" najprije je odobrio 81 dukat za obnovu Kubeda, što je predložio glavar Slavena Anton Serena i također ga izdašno naoružao arkebuzama, morionama (posebnim vojnim kacigama) i drugim oružjem.¹³⁴

Percepcija ruralnih utvrda od kraja 16. do 18. stoljeća u izvješćima podestata i suvremenih pisaca

O važnoj funkciji ruralnih utvrda tijekom druge polovice 15. stoljeća govore brojni građevinski radovi koji su se izvodili na njima, izvješća koja su pripremili i oni koji su tražili novčana sredstva u tu svrhu - najčešće koparski podestati kao i posebni revizori te poslanici. Na njihovu važnost upozorava i pomoć koju je država dodijelila u obliku besplatnoga oružja i novčane pomoći za nužne građevinske radove, no u nastavku poglavlja dokazat ćemo da je značenje utvrdi nakon Drugoga mletačko-austrijskog rata ipak polako zamiralo. Još tijekom Tridesetogodišnjega rata, kada se javljaju alarmi zbog kretanja plaćeničkih vojnika, zemaljski organi odmah izdaju zahtjeve za blokadu određenih putova, koja je prvenstveno bila na plećima lokalnoga stanovništva. Pa i nakon kraja neposrednih vojnih opasnosti nije nestalo zanimanje za njih, a pokazivali su ga putopisci, poliglotti i prosvijećeni učenjaci te visoki crkveni dostojanstvenici.

¹³² Mletački izvori govore o uskocima, a tršćanski pretpostavljaju da može biti riječ o uskocima iz kraja Novoga, koji je bio pod vlašću Nikole Frankopana. (COLENBERG, *Commentari*, 48) Tu se pokaže snaga narodnih glasina i stereotipa jer je upravo pad Novoga, koji su 27. kolovoza 1615. opljačkali Mleci, otjerao "uskoke".

¹³³ NALDINI, *Cerkveni krajepis*, 266. Kontestabila u Kubedu opisao kao "čovjeka sa sela, koji po pravilima dobrog gospodarenja još i danas skrbi za kaštel".

¹³⁴ AMSI, 9, Senato mare, 18. 5. 1570, 369 i 27. 6. 1570, 370, AMSI, 11, 5. 1. 1751 Anton Serena dobije za nagradu 42 dukata kao pohvalu za dobro obavljen posao.

Najveći utvrđeni krajevi na granici u pograničnome su prostoru dobili važnu simboličnu vrijednost. Naime, simbolizirali su vlast određenoga suverena. Zbog toga ih kao referentne točke spominju izvješća na jednoj ili drugoj strani. Na simboličnu vrijednost određenih zgrada upozoravaju i sintagme odnosno određeni opisi koje nalazimo u različitim tekstovima pa i u historiografiji. Već je Morosini 1560. godine uvjeravao mletačku vlast da utvrda u Ospu leži na važnoj graničnoj točki u blizini dviju utvrda (Socerb i Črni Kal). Također je zapisao da bi gubitak utvrde značio gubitak i uništenje cjelokupnoga područja.¹³⁵ Naravno, simbolični gubitak bio bi mnogo veći nego materijalni. Iz malenoga kaštela na visokoj stijeni iznad Črnoga Kala, prema slikovitome Colenbergovom opisu, B. Petazzi je pucnjevima “pređeno” preplašio mletačkoga providura B. Lezzea kada je on prešao granicu između feuda, a za mjesto iste simbolične prijetnje i opisa istoga događaja Valvasor je očito izabrao onu od dviju utvrda koja mu se činila vehementnija – Socerb. Kada se Kaspar, glavar Gračišća kod Pazina, obratio nadvojvodi Ferdinandu 1600. godine retorički dotjeranom molbom za osiguranje oružja, utvrđen kompleks unutar sela opisao je kao “željeznu i najjaču” (“*eysseriste und schterkhöste Vosstung*”)¹³⁶ utvrdu u Pazinskoj grofoviji. Godine 1581. također se gradački ured nadvojvode osobito potrudio da upozori zemaljskoga vicedoma kao nadzornika nad zemaljskokneževskim posjedom na činjenicu da je grad (*Schloß*) Socerb “napušten” i bez potrebne opskrbe i upravo ga zbog toga treba zaštititi od Mletaka.¹³⁷ U izvješću koje je slijedilo izvještač je potvrđivao da vojna oprema na Socerbu nije onakva kakva bi trebala biti u utvrdi na granici. Samu utvrdu htio je nazvati “ključ zemlje”, ali je takve oznake kasnije pomalo ublažio i precrtao tu sintagmu. Slika utvrde kao simbola vlasti zemaljskoga kneza bila je vrlo važna, o čemu svjedoče i optužbe koje je dobio upravitelj utvrde Jeremija Petazzi, koji je mogao biti, s obzirom na ono što se znalo o njemu (naime, dopisi su došli iz Graza) - mletački špijun. Optužili su ga za izdaju, jedan od najgorih zločina. Sumnjali su da je bio u prijateljskim odnosima s Mlecima i da je trebao pobjeći u Milje. Možda je bio jedan od doušnika odnosno špijuna koje su i jedni i drugi imali na teritoriju svoga susjeda.¹³⁸ Kako bi ga prikazali što negativnije, u odgovoru zemaljskome knezu izaslanik kranjskoga vicedoma čak ga je optužio za priležništvo jer je u gradu ugostio čak dvije mletačke priležnice.¹³⁹ Slične sintagme koje upozoravaju baš na simbolično značenje utvrđenih zgrada tik uz granicu mnogo je slobodnije (u odnosu na pisce na austrijskoj strani) 1618. godine (odmah nakon kraja rata)

¹³⁵ AMSI, 4/1888, 71.

¹³⁶ AS, AS-1, fasc. I/116, k. 218, 22. 9. 1600. O vojnoj izobrazbi toga mjesta govori i ova molba kojom u ime podanika mole za moderno oružje: “dva velika” topa (große Geschütz), 20 mušketa, 50 običnih “pušaka” (vjerojatno arkebuze) i funtu baruta te tri centa fitilja. Napomenimo da je u očima mletačkih vojnih stratega Žminj bio strateški mnogo važniji od Gračišća.

¹³⁷ AS, AS-1, fasc. 115, k. 217, 9. 3. 1581.

¹³⁸ Prim.: BERTOŠA, *Jedna*, 48-65.

¹³⁹ AS, AS-1, fasc. 115, k. 217, 13. 8. 1581.

upotrijebio koparski proveditor Loredan kada je mletačke seoske utvrde označio kao “predziđe Istre” (*antemurale della Provincia*). U drugome izvješću vojnički zapovjednik Benedetto da Lezze, glavni akter sukoba u sjevernoj Istri, upotrijebio je za Socerb izraz “*izvidnica i svjetionik za protivnike naših zemalja*.”¹⁴⁰ Tršćanski historiograf Colenberg također je opisao Socerb kao “grad” (*castello*) na vrlo visokoj stijeni. Ovakav opis aludirao je na njegovu jasnu simboličnu poruku susjedima. Sličnu simboličnu ulogu odigrala je i manja utvrda (*castelletto*) na Črnome Kalu, za koju je u opisivanju posve drugih događaja čitatelju objasnio da stoji na vrhu velike stijene iznad toga sela.¹⁴¹ Sličnu simboličnu vrijednost kraja na granici vjerojatno je imala i kula u Podpeču, koja je svojim položajem odmah ispod vrha kraškoga ruba i granice jasno omeđivala posjed određene zajednice.

No, razvojem streljačkoga oružja, prije svega okretnijih mušketa, utvrde i kašteli gubili su na svojem vojnom značenju, ali ne i na svojoj simboličnoj vrijednosti. Tako su sredinom 17. stoljeća kapetani od najviših organa zahtijevali po pet tisuća mušketa, a početkom istoga stoljeća sastavljači inventara oružja mogli su na prste jedne ruke nabrojati muškete koje su našli u manjoj utvrdi.

O značenju utvrđenoga sela (Kopar) govore i neki putopisi. U sliku koparske imovine u seoskome zaleđu 1611. godine Manzuoli je uključio i kaštele. Najprije je u gradske vrednote uvrstio dvadeset mlinova, a za gradsko blagostanje bile su važne još i solane u Miljama te je na kraju pridodao još i gradske posjede, tj. 42 sela. Budući da je putopis bio dovršen u nemirnu vremenu pred Uskočki rat, posebno je naglasio upravo obrambenu funkciju toga teritorija - čak dvanaest sela bila su kašteli s ručnom artiljerijom (*alquni castelli per batteria di mano*).¹⁴² Opis u spomenutom putopisu upozorava da je zaštita grada u to vrijeme bila prisutna i u svijesti i mjerama gradskih vlasti kao i u svijesti gradske elite, a bila je tako važna da su na nju upozoravali u literaturi, koja je dosegla širi krug prosvijećenih osoba vještih čitanju.

Kasnije su strah i živo sjećanje na rat polako zamirali. Izvješće Martina Barba koparskome podestatu iz 1621. godine još je uvijek čuvalo sjećanje na ratne vihore i naglašavalo da se u kaštelu mogu zateći četiri tisuće duša koje žive na spomenutom teritoriju.¹⁴³ Doduše, 1627. godine podestat Pier Alvise Barbaro¹⁴⁴ ponavljao je činjenicu da su svi kašteli ležali na granici Mletačke Republike i Carstva pa ih je opravdano imenovao predziđem Istre. No ipak, kaštele je samo deset godina nakon konca rata označio kao stare i izgrađene u davnini, ali je dodao da su većinom u dobrome stanju. Samo je izdvojeno kritizirao da su utvrde i kašteli Podpeč

¹⁴⁰ BERTOŠA, *Jedna*, 39.

¹⁴¹ COLENBERG, *Commentari*, 50 i 51.

¹⁴² Nicolo MANZUOLI, *Nova descrizione della Provincia dell' Istria di Nicolo Manzuoli ... con la vita degli santi, Venezia 1611. Ristampa fotolitografica, 1979.*, 72.

¹⁴³ AMSI 7, 27. 12. 1627, *Relatione Pier Alvise Barbaro*, 300.

¹⁴⁴ AMSI 7, 27. 12. 1627, *Relatione Pier Alvise Barbaro*, 300.

i Brezovica, koji su stajali na strateški najvažnijim mjestima uz putove, najzapušteniji.¹⁴⁵ Spomenuto izvješće potvrđuje da su koparske gradske vlasti i nakon rata namjeravale održavati neke kaštele i utvrde. Izvjestitelj je imao isti odnos i prema Lavljemu gradu, utvrdi koja je štitila pristup u srce Istre – Kopar, a koji je izvještlač u 30-im godinama 17. stoljeća također nazvao starom gradnjom¹⁴⁶ (*“fabbrica antica”*). Izvjestitelju je ona postala simbol drugačijih i njemu već “povijesnih” problema, s kojima su se u ne tako davnoj prošlosti suočavali i stanovništvo i vlast.

Tabor na Črnome Kalu, koji se nalazio ispod črnokalske utvrde, Valvasor je čak uvrstio među “deželna čudesa” (zemaljska čuda – *nap. prev.*). O njemu je zapisao: “Čovjek je iskoristio prednosti koje mu je nudila priroda i napravio tabor na odgovarajućoj visini. Među takvim taborima, odnosno njihovo pravo utjelovljenje, jest tabor kod sela Črni Kal u gospodstvu Socerb. (...) Ovaj neobičan tabor stoji na visokome stjenovitom brdu iznad mora. Na toj moćnoj stijeni, koja podsjeća na planinu, velika je rupa. U njoj je bio napravljen tabor koji nema krova, a usprkos tome izvrsno je pokriven. Naime, pokriva ga moćna stijena ili stjenovita kapa tako da krov uopće nije potreban. Čovjek se čudi zašto su tabor napravili na tako teško dostupnome mjestu. U tabor se ljudi popnu po prilično dugom i visokom drvenom mostu. Kada se most odstrani, do tabora nije više moguće doći. Ljude koji se zateknu tamo prognat će samo glad”, zaključio je još Valvasor.¹⁴⁷ Slično je opisao i jamu ispod socerbskoga grada.

Upravo je zbog toga toliko i važan podatak Paola Naldinija, koparskoga biskupa između 1686. i 1713. godine, koji je čitatelje upozorio i na kaštele u biskupiji, a njihov nastanak postavio je u neodređenu davninu (Glem)¹⁴⁸ ili u vremena kada su u Istri vladale drugačije prilike. Koparski biskup Naldini sazeo je uvjerenje svojih suvremenika (a možda i predaju) da su prvi stanovnici Istre postavili ovaj kaštel kako bi zaustavili divljačke upade pirata koji su pljačkali po obližnjim zemljama.¹⁴⁹ Tim je terminom vjerojatno opisao uskoke. U njegovu sjećanju i sjećanju njegovih suvremenika nema nastanka nijednoga od kaštela povezanog s pljačkama Turaka. I to usprkos tome što je Osmansko Carstvo čak dva stoljeća predstavljalo prijetnju kršćanskoj Europi. Preko granice, u habsburškim zemljama, turske pljačke ostale su u kolektivnome sjećanju (osobito zbog turske opsade Beča 1683. godine). U djelu koje je nastalo samo desetljeće prije onoga Naldinijeva Valvasor je nastanak mnogih tabora povezao s Turcima.

Oni kašteli koji su ležali neposredno na granici imali su još jednu važnu funkciju u vrijeme izbivanja kuge i drugih zaraznih bolesti. No, ni ova uloga nisu pripo-

¹⁴⁵ AMSI 7, 14. 2. 1621, Relatione del Marin Barba tornato di Podesta et Capitano di Capo d’Istria, 292.

¹⁴⁶ AMSI 7, Relatione di Capo d’Istra, 312.

¹⁴⁷ Josef, LEINMÜLLER, Der Tabor zu Koschana; J. VALVASOR, *Die Ehre*, IV. Buch, 539-540.

¹⁴⁸ NALDINI, *Cerkveni krajepis*, 278.

¹⁴⁹ *Isto*.

mogla očuvanju svih kaštela iako su barem neki kašteli bili središte sanitetskoga nadzora koji se u svim zemljama odvijao na granici.¹⁵⁰

Zaključak

Višestoljetna povijest spomenutih gradova, kaštela i utvrđenih krajeva svjedoči o burnoj povijesti područja na koje su bili postavljeni, o njihovoj važnosti i različitim funkcijama koje su uistinu odumrle tek zbog promjene načina bojevanja i kasnije zbog propasti Mletačke Republike, a time i brisanja granice koja ih je toliko stoljeća stavljala u prvi plan prostora kao vidljiv simbol vlasti određenoga suverena. Ispočetka izrazito vojna i obavještajna funkcija utvrda s razvojem vojne tehnike polako je gubila na svome značenju, a funkcija kaštela kao utočišta za lokalno stanovništvo naglašavala se cijelo vrijeme; bilo da je bila riječ o upadima osmanskih vojnika ili o uskočkim ratovima. Za lokalno stanovništvo ruralne utvrde zasigurno su bile jednako važne u svim ratovima i ratnim sukobima u ranome novom vijeku s kojima se suočavalo područje Istre i Notranjske tijekom neprijateljskih pljačkanja i kretanja plaćeničke vojske. Potonje je bilo značajka vojne organizacije i vojnih sukoba od 15. stoljeća do druge polovice 17. stoljeća - uvježbani vojnici dolazili su iz različitih regija i ako nisu na vrijeme dobili plaću, nisu bili ništa bolji od neprijateljske vojske jer su hranu isto tako nabavljali pljačkanjem. Iako se u molbama za financijsku pomoć obično ne naglašava, neke seoske utvrde bile su i mjesto gdje se u vojnim pohodima na neko vrijeme smještala vojska. Oružje koje se skladištilo u njima služilo je i za blokade prijelaza, što je ostalo kao dio vojne taktike i u prvoj polovici 17. stoljeća te istovremeno jedna od zadaća koja je bila povjerena muškome seoskom stanovništvu. Budući da su neke obrambene kule bile tako dobro građene i u blizini crkva, upotrebljavali su ih i kasnije. Naravno, za posve drukčije namjene, o čemu svjedoči sudbina obrambene kule u Kubedu. Naime, preuredili su je u crkveni zvonik. Kamene, bolje građene i teže dostupne zgrade neke su seoske zajednice upotrebljavale kao skladišta određenih vrsta namirnica, a na taj su se način brinuli da se zgrade očuvaju. Dodatni poticaj za očuvanje zgrada zasigurno je dalo i pogranično područje jer su zgrade imale važnu simboličnu vrijednost u prostoru.

Prevela sa slovenskog: Tina Birk

¹⁵⁰ DAROVEC, "Od prihoda Slovanov", 54.

The importance of rural fortifications along the Venetian-Habsburg border in the early modern period

Dragica Čeč

University of Primorska, Science and Research Center of Koper

Garibaldijeva 1

6000 Koper

Republic of Slovenija

Darko Darovec

University of Primorska, Science and Research Center of Koper

Garibaldijeva 1

6000 Koper

Republic of Slovenija

In this article, the authors study the diverse roles of rural fortifications in northern Istria within the context of military events and the participation of the rural population therein. These events include the incursions of Turkish robber bands as well as the first and second Austro-Venetian wars. We discuss the variety of functions, including the symbolic one, of architecturally variously fortified buildings: watchtowers, fortified walls with watchtowers, fortified churches and fortified karst pits. As a comparison, we discuss a large fortification that during the mentioned events and in peacetime was the seat of a feudal estate, Socerb.

Keywords: role of rural fortifications, rural army, symbolic function of fortifications, the Uskok war, first Austro-Venetian war, northern Istria